

Lahja Luttinen

Ei-binäärinen sukupuoli-identiteetti toiminnallisen identiteetin viitekehyksessä

Sukupuolen moninaisuuden huomioiminen toimintaterapiassa

Metropolia Ammattikorkeakoulu

Toimintaterapeutti (AMK)

Toimintaterapian ko

Opinnäytetyö

21.1.2019

<p>Tekijä(t) Otsikko</p> <p>Sivumäärä Aika</p>	<p>Lahja Luttinen Ei-binäärinen sukupuoli-identiteetti toiminnallisen identiteetin viitekehyksessä – Sukupuolen moninaisuuden huomioiminen toimintaterapiassa</p> <p>50 sivua + 2 liitettä 21.1.2019</p>
<p>Tutkinto</p>	<p>Toimintaterapeutti</p>
<p>Tutkinto-ohjelma</p>	<p>Toimintaterapian koulutusohjelma</p>
<p>Suuntautumisvaihtoehto</p>	<p>Toimintaterapia</p>
<p>Ohjaaja(t)</p>	<p>toimintaterapian lehtori, Riitta Keponen</p>
<p>Tämän opinnäytetyön tarkoituksena oli kuvata toiminnallisen identiteetin ja ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin suhdetta. Tavoitteena oli selvittää, sopiiko toiminnallinen identiteetti sellaisena, kun se on alamme kirjallisuudessa määritelty, toimintaterapeutin harkintaa ohjaavaksi käsitteeksi, asiakkaan ollessa sukupuoleltaan ei-binäärinen. Tavoitteena oli myös selvittää, mitä asioita toimintaterapeutin täytyy huomioida ei-binäärisen asiakkaan kohtaamisessa.</p> <p>Tutkimuksen teoreettisena viitekehysenä käytettiin Gary Kielhofnerin Inhimillisen toiminnan mallia (the Model of Human Occupation) sekä sosiaalista konstruktionismia. Opinnäytetyössä kuvattiin kirjallisuutta hyödyntäen erilaisia näkökulmia sukupuoleen sekä toiminnalliseen identiteettiin. Teoriaosuudessa myös kuvattiin, mikä tekee sukupuoli-identiteetistä huomionarvoisen aiheen terapiasuhteen kannalta.</p> <p>Tutkimuksen aineisto kerättiin haastatteleamalla kahta sukupuoli-identiteetiltään ei-binääristä henkilöä. Aineistonkeruumenetelmänä käytettiin toimintahistoriaa ja toimintakykyä arvioivan OPHI-II – teemahaastattelun pohjalta muodostettua haastattelurunkoa, johon oli lisätty erikseen kysymyksiä sukupuolikokemuksesta. Haastattelut nauhoitettiin ja aineisto analysoitiin teoriasidonnaisesti. Tulokset kirjattiin yhtenäiseksi tekstiksi, molempien haastateltujen osalta erikseen. Tämän jälkeen niistä nostettiin esiin yhtäläisyyksiä. Lopuksi aineistoa tarkasteltiin kokonaisuutena ja nostettiin esiin terveydenhuollon piirissä tapahtuneita kohtauksia pohtien, miten toimintaterapeutti voisi toimia vastaavassa tilanteessa.</p> <p>Tutkimuksen perusteella molempien haastateltavien toiminnallinen identiteetti hahmottui hyvin omanlaisenaan, mutta myös yhteisiä tekijöitä löytyi. Sukupuoli-identiteetti näyttäytyi positiivisena voimavarana. Haastateltavien suhde ympäristöön oli keskeinen aihe. Sukupuolitetuissa julkisissa tiloissa liikkuminen ja sukupuolitettuihin toiminnanmuotoihin osallistuminen aiheutti pohdintaa ympärillä olevin ihmisten reaktioista sekä siitä, löytyykö itselle luontevaa paikkaa. Haastateltavat korjaavat ja joutuvat korjaamaan muiden oletuksia sukupuolestaan. Molemmat haastateltavat myös kokivat vastuuta omasta viiteryhmästään.</p> <p>Johtopäätöksenä oli, että sukupuolella on vaikutusta siihen, miten ja millaiseksi toiminnallinen identiteetti muotoutuu ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin omaavalla ihmisellä. Näin ollen toimintaterapeutin pyrkiessä hahmottamaan asiakkaan toiminnallista identiteettiä sukupuolikokemuksesta on hyvä keskustella erikseen. Toimintaterapeutti voi edistää hyvää kohtaamista ja positiivisen terapiasuhteen syntymistä ottamalla moninaisuuden työtään ohjaavaksi oletukseksi.</p>	
<p>Avainsanat</p>	<p>toiminnallinen identiteetti, inhimillisen toiminnan malli, sukupuoli-identiteetti, ei-binäärinen, stigma, kohtaaminen</p>

Author(s) Title	Lahja Luttinen Non-binary gender identity within the framework of occupational identity – How to take diversity into consideration in occupational therapy
Number of Pages Date	50 pages + 2 appendices 21 January 2019
Degree	Occupational therapist
Degree Programme	Occupational therapy
Specialisation option	Occupational therapy
Instructor(s)	Riitta Keponen, senior lecturer
<p>The purpose of this thesis was to describe the relation between occupational identity and non-binary gender identity. The aim was to clarify if occupational identity, as it is defined in OT literature, can be used as a concept that supports occupational therapist's consideration when the client has a non-binary gender identity. The goal was also to examine what are the things that occupational therapists have to take into consideration when encountering a client that identifies as non-binary.</p> <p>Gary Kielhofner's Model of Human Occupation and social constructionism were used as a theoretical framework in this study. Using literature, different approaches to gender and occupational identity were described. What makes gender identity a topic that should be paid attention in therapeutic relationship, was also addressed.</p> <p>Data was collected by interviewing two people who identify as having a non-binary gender identity. A semi-structured-interview based on OPHI-II was used as a means of collecting data, but specific questions about gender experience were added. The interviews were recorded and the data was analysed using abductive approach. The results of each interview were written out to be a coherent text. After this common nominators were highlighted. Finally the data was observed as a whole and specific situations considering encounters within health care were addressed. The focus here was what occupational therapists could do if met with similar situations.</p> <p>As a result of this study, the occupational identities of the interviewees appeared to be very unique, but there were also some common factors. The gender identity appeared to be a positive asset. The relationship the interviewees had with their environment was a central theme. Operating in gendered public places and taking part in gendered occupations generated the interviewees to also consider reactions of people around them and if a natural position for them were to be found. The interviewees correct and have to correct people's assumptions about their gender. Both interviewees also felt responsible for the social group they identify with (gender minorities).</p> <p>As a conclusion; gender identity is a factor that has an impact on how a person's occupational identity is formed and what it is like, when a person identifies as a non-binary. Therefore, when occupational therapists are aiming to understand client's occupational identity, gender should be discussed. Occupational therapists can contribute to forming a positive therapeutic relationship by having gender diversity as an assumption that guides their work.</p>	
Keywords	Occupational identity, Model of Human Occupation, gender identity, non-binary, stigma, encountering

Sisällys

1. Johdanto	1
2 Opinnäytetyön teoreettinen viitekehys	4
2.1. Sosiaalinen konstruktionismi	4
2. Model of Human Occupation - Inhimillisen toiminnan malli	5
3. Sukupuolen eri ulottuvuuksia	8
3.1. Sukupuolinormatiivisuus	9
3.1.1 Sukupuoli toimintana ja tekoina	10
3.2 Moninainen sukupuoli	11
3.2.1 Sukupuolen dualismi	12
3.2.2 Sukupuoli-identiteetti	13
3.2.3 Anatomiset sukuominaisuudet ja binäärisen sukupuolijärjestyksen ylläpito	15
4. Toiminnallinen identiteetti	16
4.1. Identiteetin kehittyminen	17
4.2 Toiminnallisen identiteetin käsitteen juuret	18
4.3 Toiminnallinen identiteetti Inhimillisen toiminnan mallissa	19
4.4 Toiminnallinen identiteetti osana OPHI-II-haastattelua	20
4.5 Toiminnallinen identiteetti toimintaterapeuttien harkintaa ohjaavana käsitteenä	22
5. Asiakkaan kohtaaminen toimintaterapiassa	23
5.1 Terapiasuhde	23
5.2 Asiakkaan sukupuoli-identiteetin merkitys toimintaterapiassa	25
5.3 Sukupuoli ja stigma	28
5.4 Sukupuoliristiriitaa kokevan asiakkaan asettuminen osaksi hoitojärjestelmää	30
6. Opinnäytetyön tavoite ja toteutus	32
6.1 Opinnäytetyön tausta, yhteistyökumppani ja hyöty	33
6.2. Tutkimustyyppi	34
6.2.1 Teemahaastattelu	36
6.3 Haastateltavat	37
6.4 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys	38
7. Toiminnallinen identiteetti haastateltavien kertomuksissa	39

8. Mitä asioita toimintaterapeutin tulee huomioida ei-binäärisen asiakkaan kohtaamisessa?	46
9. Pohdinta ja jatkotutkimussuositukset	48
Lähteet	51
Liitteet	
Liite 1. Liitteen nimi	
Liite 2. Liitteen nimi	

1. Johdanto

Opinnäytetyöni tarkoituksena on kartoittaa, kuinka toiminnallisen identiteetin käsite suhteutuu sukupuoli-identiteettiin. Käsittelen aihetta niin teoreettisesta kuin käytännöllisestäkin näkökulmasta. Tavoitteena prosessissa oli selvittää, täytyykö toimintaterapeuttien huomioida työtavoissaan jotakin erityistä tilanteissa, joissa asiakkaan sukupuoli-identiteetti on jotakin muuta, kuin cis-mies tai cis-nainen. Cis-sanaa käytetään kuvaamaan sitä, että henkilön sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu ovat hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen ja siihen kulttuurissa yleensä liitettyjen odotusten mukaiset. Suurin osa ihmisistä on cis-sukupuolisia. (Seta 2018.) Kiinnostuksen kohteena on siis selvittää, onko toiminnallisen identiteetin käsite käytettävissä sellaisenaan, kun toimintaterapian asiakas ei ole cis-sukupuolinen, vai täytyykö toimintaterapeutin mahdollisesti ottaa huomioon joitakin erityisiä tekijöitä. Opinnäytetyön tarkoitus on myös yleisesti lisätä tietoisuutta sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista alallamme.

Opinnäytetyöni alussa tarkastelen, kuinka työni keskeisiä käsitteitä on hahmotettu kirjallisuudessa. Ensimmäisenä avaamini lyhyesti työni keskeiset teoreettiset viitekehykset, sosiaalisen konstruktionismin sekä Inhimillisen toiminnan mallin. Tämän jälkeen tarkastelen sukupuolen ja sukupuoli-identiteetin käsitteitä. Käsittelen ensin sukupuolta yleisesti ja käyn sitten läpi sukupuoli-identiteetin muotoutumista keskittyen erityisesti ei-binääriseen sukupuoli-identiteettiin. Ei-binäärisellä sukupuoli-identiteetillä tarkoitan tässä työssä kaikkia muita sukupuoli-identiteetin muotoja kuin cis-sukupuolisuutta. Käytän tässä työssä pääsääntöisesti yläkäsitettä ei-binäärinen sukupuoli-identiteetti. Tämän linjauksen olen tehnyt siksi, että tarkoitukseni ei ole yrittää määritellä yksityiskohtaisesti erilaisia sukupuoli-identiteetin muotoja, vaan kuvailla niitä yleisempiä yhtäläisyyksiä, joita normatiivisiin sukupuoliluokkiin kuulumattomien ihmisten identiteetin kehittymiseen kuuluu. Toisekseen tarkoituksena on myös tietoisesti kritisoida sellaista ajatus tapaa ja kielenkäyttöä, jossa sukupuoli määritellään ilmiöksi, joka voidaan jakaa selkeästi toisistaan erillisiin ja erilaisiin kategorioihin.

Seuraavana käyn läpi, mitä toiminnallisen identiteetin käsitteellä tarkoitetaan ja mitä lähikäsitteitä sillä on. Vaikka käsitettä ja sen lähikäsitteitä käytetään myös muiden tieteenalojen sisällä tarkastelen toiminnallista identiteettiä pääasiallisesti toimintaterapian näkökulmasta. Avaan, kuinka käsitettä on sovellettu Toimintahistoriaa ja toimintakykyä arvoivassa haastattelussa eli OPHI-II arviointimenetelmässä. Tarkastelen myös, miten toiminnallisen identiteetin käsite hahmottuu osana MOHO-mallia eli inhimillisen toiminnan mallia (Model of Human Occupation) (Kielhofner 2002).

Toimintaterapian kirjallisuudesta olen löytänyt hyvin suppeasti lähteitä, jossa toiminnallista identiteettiä olisi tarkasteltu sukupuolen näkökulmasta enkä lainkaan sellaista kirjallisuutta, jossa toiminnallista identiteettiä olisi tarkastelu binäärisen sukupuolijaottelun ulkopuolelta, siis sukupuolen moninaisuus huomioiden. Pyrin opinnäytetyölläni paikkaamaan tätä puutetta. Koska toiminnallisen identiteetin käsitteen käyttö vaihtelee jokaisen toimintaterapeutin henkilökohtaisen harkinnan sekä asiakasryhmän mukaan, ei tarkoitukseni ole kertoa, mikä olisi niin sanotusti aidoin tapa hyödyntää toiminnallisen identiteetin käsitettä työssä. Sen sijaan tarkoitukseni on tarjota lukijalle välineitä hahmottaa toiminnallisen identiteetin käsitettä tilanteessa, jossa asiakas kuuluu sukupuolivähemmistöön.

Kirjallisuuteen pohjaavan osuuden lopussa tarkastelen vielä kohdennetusti kohtaamisen tapoja terveydenhuollossa. Käsittelen siis sitä, kuinka toimintaterapeutit voivat omassa työssään kohdata sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä kunnioittavasti ja tasavertaisesti. Tähän aiheeseen palaan myös toiseksi viimeisessä luvussa, jossa tarkastelen aineiston pohjalta ei-binäärisen asiakkaan kohtaamista. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset ovat aina tietynlaisessa valta-asemassa asiakkaisiinsa nähden, koska ovat päättämässä heidän hoidostaan ja toimivat myös eräänlaisina terveyden ja hyvinvoinnin auktoriteetteina. Erityisesti tästä syystä toimintaterapeuttien tulee osata kohdata kaikki asiakkaansa ymmärryksellä ja hienotunteisuudella. Hyvää kohtaamista edistää se, että toimintaterapeuteilla on ensinnäkin riittävästi tietoa ja toisekseen sopivia strategioita erilaisten ihmisten kanssa työskentelyyn. Vaikka kohtaamisen ja vuorovaikutuksen merkityksellisyyttä ei voi sivuuttaa, on sensitiivisen kohtaamisen käytännöistä tuotettu jo huomattavasti kirjallisuutta ja oppaita. Tästä syystä en keskity tässä työssä ainoastaan tahdikkaan kohtaamisen periaatteisiin. Opinnäytetyön kokonaisuudessaan on kuitenkin tarkoitus havainnollistaa, kuinka sensitiivistä kohtaamista ja moninaisuuden huomioimista voi käytännössä harjoittaa ja huomioida työssään.

Kirjallisuuteen pohjaavan osuuden lisäksi opinnäytetyöni sisältää käytännöllisen osuuden. Sukupuolivähemmistöjä itseään koskevassa päätöksenteossa sekä heille tarjottujen palveluiden muodostamisessa ei ole epätyypillistä, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvat eivät itse pääse kertomaan omaa mielipidettään ja näkemystään heitä itseään koskevista asioista. Tästä syystä en halunnut jättää opinnäytetyötäni pelkän teorian varaan. Hyödyntäen kirjallisuutta, erityisesti MOHO mallia (Kielhofner 2002) sekä OPHI-II haastattelumenetelmää (Kielhofner 1999) muodostin haastattelurungon, jonka avulla haastattelin kahta ihmistä. Haastattelun avulla keräsin tietoa haastateltavan sukupuolikokemuksesta, toiminnallisesta minuudesta, toiminnallisesta historiasta sekä toiminnallisista rooleista. Haastattelua ei ole pisteytetty millään tavalla, eikä sen tarkoituksena ole arvioida asiakkaan toimintakyvyn tasoa sinänsä, vaan selvittää haastatel-

tavan oma näkemys itsestään toiminnallisena olentona. Aineiston purkamisessa hyödynsin teoriasidonnaista analyysitapaa.

Opinnäytetyön työelämän yhteistyökumppanina toimii toimintaterapeutti ja seksuaaliterapeutti Marjo Viinanen. Viinanen on perehtynyt työssään opinnäytetyön aiheisiin. Hän on työskennellyt Pasilan Nuorisopsykiatrisella hoitopoliklinikalla Helsingin ja Uudenmaan Sairaanhoidopiirissä nuorten kanssa, jotka kokevat ristiriitaa oman sukupuoli-identiteettinsä suhteen. Viinanen on toiminut opinnäytetyössä ohjaavan asiantuntijan roolissa avustaen opinnäytetyön aiheen rajaamisessa, käsitteellisen paikkaansapitävyyden tarkistamisessa sekä haastattelurungon muodostamisessa.

Opinnäytetyöni taustalla vaikuttaa sosiaalisen konstruktioismin teoria yleisenä viitekehysenä. Sosiaalinen konstruktioismi edustaa sosiaalipsykologian suuntausta, jossa korostuvat kontekstisidonnaisuus, puheen ja kielenkäytön valinnat, sekä tilanteisen vuorovaikutuksen merkitys (Kuusela 2000: 12). Sosiaalinen konstruktioismi on valikoitunut opinnäytteeni taustateoriaksi siksi, että olen halunnut tarkastella toiminnallista identiteettiä ja sukupuolta ilmiöinä, joiden merkitys riippuu niille annetuista tulkinnoista. Tulkinnallisuus sopii hyvin yhteen toimintaterapian yleisemmän paradigman kanssa, jossa asiakkaan oma tahto, valinnat ja itse merkitykselliseksi kokemat asiat ovat, tai ainakin niiden tulisi olla, toimintaterapiaa perustavanlaatuisesti ohjaavia tekijöitä. Oman työni kontekstissa yhtenä tulkintana voidaan pitää esimerkiksi haastateltavan sanallisesti tuottamaa kertomusta omasta toiminnallisesta identiteetistään, jonka haastateltava tuottaa haastattelijan kysymysten avittamana. Sosiaalisen konstruktioismin viitekehyksessä siis myös sukupuolen ja toiminnallisen identiteetin käsitteet, niiden sisältö ja merkitys, ovat sanallisesti tuotettuja ja siten neuvoteltavissa. Koska opinnäytetyöni aineisto eli haastattelut tuotetaan sanallisesti (eikä esimerkiksi toiminnan havainnoinnin pohjalta) ja ilmiöitä tarkastelen niin ikään kirjallisuuden pohjalta, on sosiaalinen konstruktioismi luonnollinen pohjateoria työlleni.

2 Opinnäytetyön teoreettinen viitekehys

Esittelen tässä luvussa lyhyesti tämän opinnäytetyön teoreettiset viitekehukset; Sosiaalisen konstruktionismin teorian, sekä Inhimillisen toiminnan mallin. Tässä työssä teoriat kulkevat limittäin.

2.1. Sosiaalinen konstruktionismi

Ihmisen tietoisuus tekee mahdolliseksi ymmärtää ja luoda symboleja. Symbolijärjestelmistä kehittynein on kieli, jolla kommunikoimme ja jaamme merkityksiä. Kieli on luonteeltaan sosiaalinen ja sopimuksenvarainen järjestelmä, joka luodaan vuorovaikutuksessa. (Hirsijärvi & Hurme 2010: 17). Kielen avulla ihmiset välittävät subjektiivisia kokemuksia toisilleen ymmärrettävässä muodossa.

Sosiaalinen konstruktionismi edustaa sosiaalipsykologian suuntausta. Se ei ole yhtenäinen teoria vaan kattokäsite useammille teorioille ja tutkimussuuntauksille. Yhteistä näille kaikille suuntauksille on jaettu ajatus sosiaalisen todellisuuden, kielen ja ihmisten vuorovaikutuksellisesta suhteesta. Sosiaalisessa konstruktionismissa tarkastellaan sitä, miten kielen avulla rakennamme representaatioita ihmisistä ja tapahtumista sekä millaisia vaikutuksia näillä käsityksillä on (Burr & Dick 2017: 78). Sosiaalinen todellisuus ja sen ilmiöt ovat tämän perinteen mukaan sosiaalisesti rakentuneita. Myöskään ihmisten keskinäisen ymmärtämisen prosessi ei ole suoraviivainen, vaan se rakentuu toisiinsa suhteessa olevien ihmisten aktiivisesta yhteistyöstä. (Gergen 1997: 14–15.) Tässä viitekehyksessä siis myös esimerkiksi sukupuolen käsite, sen sisältö ja merkitys, ovat sanallisesti tuotettuja ja neuvoteltavissa. Sosiaalisen konstruktionismin ydinväite on, että sosiaalinen todellisuus rakentuu sosiaalisessa ja kielellisessä vuorovaikutuksessa. Sosiaalinen konstruktionismi hahmottaa tiedon ja merkitysten rakentuvan historiallisesti ja kulttuurisesti erilaisten sosiaalisten prosessien ja vuorovaikutuksen välittämänä. Huomiota kiinnitetään erityisesti kulttuurillisiin, historiallisiin ja poliittisiin konteksteihin, joiden osana yksilön kehitys ja elämäntilanne rakentuvat. (Marjatta Vanhalakka-Ruoho 2015: 46).

Diskurssit ovat puhetapoja, joilla muodostetaan kohteestaan kohtuullisen yhtenäinen merkitysten systeemi (Augoustinos 2017: 209). Diskurssi voi kuvata niin laajempaa ideologista suuntausta kuin rakentua hyvinkin paikallisesti erilaisissa keskusteluissa. Ilman varsinaista vuorovaikutustilannettakin diskurssit vaikuttavat ihmisen ajatteluun, sillä käytössä olevat diskurssit tarjoavat ikään kuin raamit ajattelulle. Diskurssit eivät

kuitenkaan ole muuttumattomia, vaan kielenkäytöllä voidaan myös haastaa ja muokata hallitsevia diskursseja. Erilaisilla retorisilla keinoilla voidaan pyrkiä neuvottelemaan oma kanta yhteisesti tunnustetuksi diskurssiksi. (Augoustinos 2017: 215.)

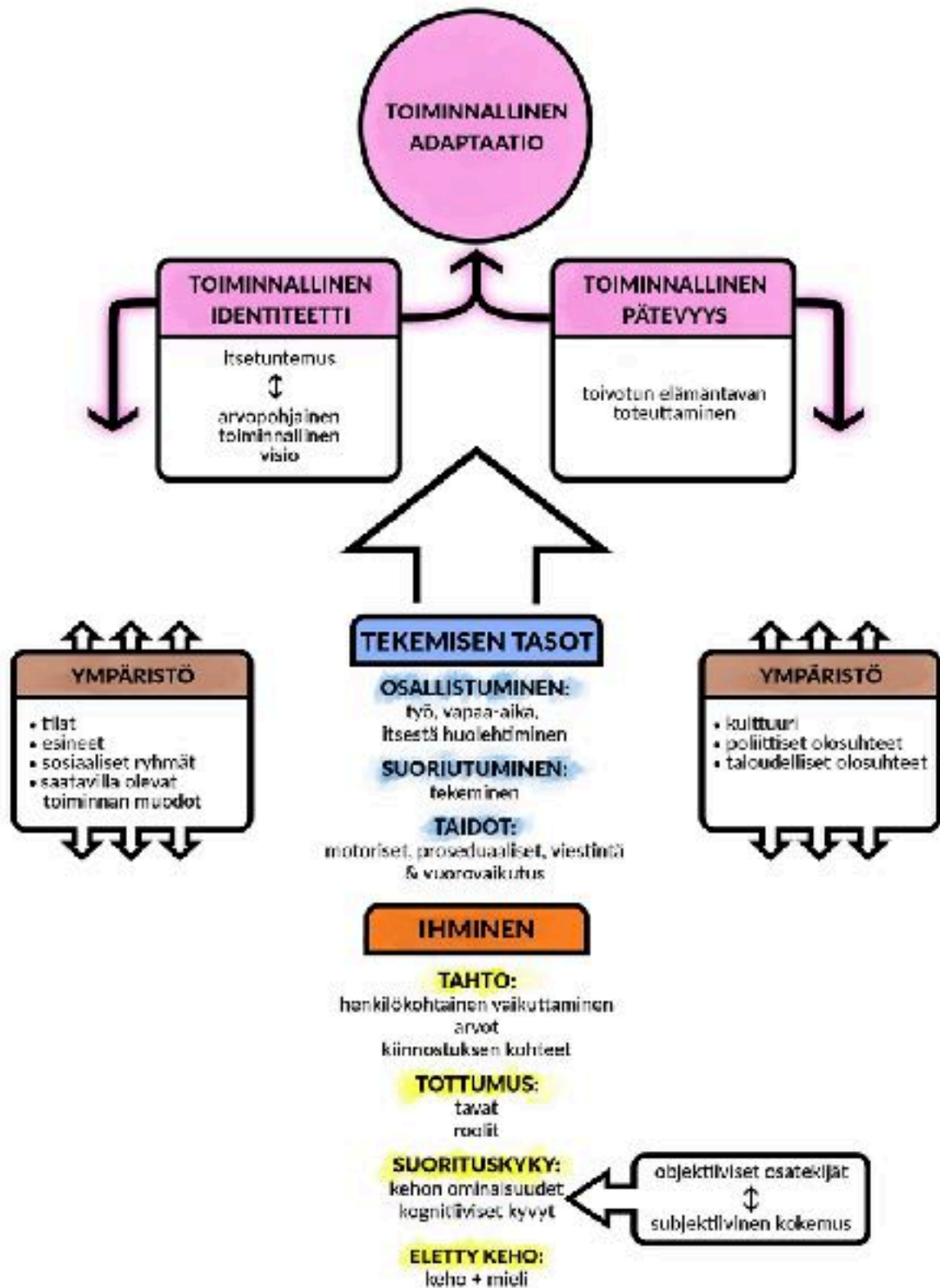
Esimerkiksi puhumalla kahdesta vastakkaisesta sukupuolesta tuotamme ajatusta siitä, että sukupuoliluokkia on vain kaksi ja ne ovat toisensa pois sulkevia vaihtoehtoja. Tätä voidaan myös pitää tällä hetkellä hallitsevana diskurssina. Haastavana diskurssina voidaan pitää puhetta sukupuolen moninaisuudesta, joka tunnustaa useamman kuin kahden sukupuolen olemassaolon. Ne molemmat luovat omanlaisensa version siitä, miten sukupuolen käsite voidaan ymmärtää.

2. Model of Human Occupation - Inhimillisen toiminnan malli

Inhimillisen toiminnan mallista (MOHO) on julkaistu ensimmäinen hahmotelma 1980-luvulla kolmen toimintaterapeutin (Kielhofner, G., Burke, J. & Heard, I.C.) kirjoittamana artikkelisarjana lehdessä *American Journal of Occupational Therapy* (Kielhofner 2002: 1). Inhimillisen toiminnan mallin nykyisen version kehittäjänä pidetään Gary Kielhofneria, joka jatkoi kehittämistyötä aina kuolemaansa saakka vuonna 2010. Mallia tutkitaan ja kehitetään edelleen kansainvälisesti (Hautala, Hämäläinen, Mäkelä & Rusi-Pyykönen 2013: 234).

Inhimillisen toiminnan malli on kehitetty nimenomaan toimintaterapeuttien työtä ohjaukseen työkaluksi. Malli on kehitetty asiakaslähtöiseksi, toimintakeskeiseksi, kokonaisvaltaiseksi ja näyttöönperustuvaksi. Sen tavoitteena on mahdollistaa kokonaisvaltainen ihmisen toiminnallisen käyttäytymisen havainnointi ja analyysi eri tilanteissa ja ympäristöissä. (Kielhofner 2002: 1–5.) Mallissa huomionarvoista on se, että se nosti inhimillisen toiminnan ja asiakaslähtöisen terapiakäytännön ensimmäistä kertaa vammaan ja sairauteen keskittymisen edelle. (Hautala, Hämäläinen, Mäkelä & Rusi-Pyykönen 2013: 234).

Inhimillisen toiminnan mallin päämääränä on selittää yksilön osallistumista ja mukautumista elämän eri toimintojen alueilla. Malli ottaa huomioon ihmisen sisäisten ja ulkoisten tekijöiden välisen vuorovaikutuksen. Toiminnan ja ihmisen välillä hahmotetaan dynaaminen suhde, jossa ihminen, sitoutumalla erilaisiin toimiin, muuttaa sisäisiä tekijöitään. (Hautala, Hämäläinen, Mäkelä & Rusi-Pyykönen 2013: 234–235.) Mallissa tavoitteena huomioida ihmisen yksilöllinen elämäntilanne.

Kuvio 1. Inhimillisen toiminnan mallin keskeiset käsitteet ja niiden välinen dynamiikka.- Koottu kirjan Model of Human Occupation (Kielhofner 2002) pohjalta.

Kuvion 1. yläosaa avaan tarkemmin luvussa 4 (erityisesti 4.3. Toiminnallinen identiteetti Inhimillisen toiminnan mallissa) joten en käy sitä läpi tässä. Avaan lyhyesti ihmisen toiminnallisen käyttäytymisen alajärjestelmät.

Tahto on yksittäisen ihmisen toiminnan osa, joka ilmenee kokemuksen, tulkinnan, odotusten ja valintojen yhteenkietoutuneessa prosessissa. Tahto jakautuu kolmeen osaluueeseen. *Henkilökohtainen vaikuttaminen* kuvaa henkilön uskoa toimintansa tehokkuuteen sekä tietoisuutta omista kyvyistä. Ihminen peilaa omia mahdollisuuksiaan ja voimavarojaan kulttuurissaan merkityksellisenä pidettyyn elämäntapaan sekä sellaisiin elämänvalintoihin, joita kohti itse haluaa pyrkiä. *Arvot* ovat henkilön uskomuksia ja ajatuksia siitä, mikä elämässä on arvokasta, tärkeää, oikein ja tavoittelemisen arvoista. Arvot liittyvät myös ihmisen velvollisuudentunteeseen. *Mielenkiinnonkohteet* viittaavat siihen, minkälaisesta tekemisestä ihminen nauttii ja minkälainen toiminta tuottaa hänelle mielihyvää. (Kielhofner 2002: 12–15).

Tottumus kuvaa ihmisen elämän järjestäytymistä suhteellisen automatisoituneiksi rutiineiksi. Sillä viitataan sisäistettyyn valmiuteen käyttäytyä tietyllä tavalla. Tottumus jakautuu kahteen osaluueeseen. *Tavat* viittaavat sellaisiin arkielämässä toistuvasti toteutettaviin tapoihin ja rutiineihin, jotka ilmenevät samankaltaisissa olosuhteissa; ajallisessa, fyysisessä ja sosiaalisessa todellisuudessa. *Roolit* tarkoittavat sisäistettyjen toimintatapojen kokonaisuuksia, jotka henkilö assosioi tiettyyn sosiaaliseen rooliin/identiteettiin. (Kielhofner 2002: 16–18.)

Suorituskyky jakautuu henkilön *objektiivisesti tarkasteltaviin fyysisiin sekä kognitiivisiin ominaisuuksiin*, jotka ovat vahvassa vuorovaikutuksessa henkilön *subjektiivisen kokemuksen* kanssa siitä, minkälaisia nämä ominaisuudet ovat. Näin ollen siis pelkkä ulkopuolisen tekemä arvioi siitä, minkälainen on henkilön suorituskyky, ei kuvaa sellaiseen riittävästi ihmisen suorituskyvyn osa-aluetta. Tarkemmin suorituskyky pitää sisälään muun muassa sellaisia fyysisiä tekijöitä kuin lihaksisto, luusto, hermosto, aivot sekä kognitiivisia tekijöitä kuten muisti, tarkkaavuus ja hahmotuskyky. (Kielhofner 2002: 18–20.)

Eletty keho (lived body) on alunperin filosofi Maurice Merleau-Pountyn luoma käsite. Hän käsitteli työssään erityisesti kokemuksellisuutta. Eletty keho käsitteenä viittaa siihen, kuinka subjektiivinen kokemus toimimisesta ja erilaisiin tekoihin liitetyt merkityksenannot vaikuttavat ihmiseen toiminnallisena olentona. Eletty keho lukeutuu MOHO-mallissa suorituskyvyn osa-alueen sisälle. Ihmisen mieltä ja kehoa ei yritetä keinotekoisesti erottaa toisistaan, vaan ne nähdään yhtenä yksikkönä – elettyä kehona. Keho on osa ihmisen subjektiivista kokemusta, eikä sitä useinkaan mielletä tekemisen aika-

na tekemisen objektiivisena välineenä. (Kielhofner 2002: 70-71.) Esimerkiksi lukiesamme kirjaa harvoin mietimme sitä, kuinka silmämme lihakset liikuttavat silmiämme kirjan rivien mukaan ja aivomme tulkitsevat kirjaimien kielellistä kokonaisuutta. Tiedämme kyllä, että näin tapahtuu, mutta kokemuksessamme keho ja mieli integroituvat yhdeksi yhdessä toimivaksi yksiköksi.

3. Sukupuolen eri ulottuvuuksia

Sukupuoli on haastava käsite, jonka määrittely ei ole lainkaan yksiselitteistä. Sukupuolelle on tyypillistä, että sitä voidaan lähestyä monesta erilaisesta näkökulmasta, kuten esimerkiksi kulttuurin, juridiikan, lääketieteen, biologian, identiteetin, kokemuksellisuuden sekä kehollisuuden kautta. Näiden erilaisten näkökulmien kautta saatetaan tulla keskenään hyvinkin erilaisiin johtopäätöksiin sen suhteen, miten sukupuoleen suhtaudutaan tai mitä sillä edes tarkoitetaan. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisussa Aaltonen, Huuska, Mustakallio, Karvinen ja Tanhua (2015: 8) hahmottelevat sukupuolesta seuraavanlaisia määritelmiä:

”Sukupuoli on fyysisten, psyykkisten ja sosiaalisten ominaisuuksien kokonaisuus. Fyysisestä näkökulmasta puhuessa tarkoitetaan esimerkiksi anatomiaa. Sukupuolen psyykkisellä ulottuvuudella tarkoitetaan sukupuolen kokemusta, muun muassa sukupuoli-identiteettiä. Sukupuolen sosiaalisella ulottuvuudella tarkoitetaan sukupuolen sosiaalisia merkityksiä, jotka vaihtelevat eri tilanteissa ja kulttuureissa. Jokaisen ihmisen sukupuoli on omanlaisensa kokonaisuus. Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan kunkin omaa kokemusta sukupuolestaan, oli se sitten nainen, mies tai jotain muuta. Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan, että jokaisen ihmisen sukupuoli on omanlaisensa yhdistelmä sukupuolen fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia ulottuvuuksia.”

Vaikka sukupuoli aiheena ja ilmiönä osataan siis jo hahmottaa ihmisen ominaisuutena, jossa ilmenee moninaisuutta ja joka ei ole pääteltävissä suoraan ihmisen ulkoisista, fyysisistä piirteistä, tapahtuu sukupuolen määrittely edelleen arkisissa käytännöissä tyypillisesti hyvin nopeasti ja tiedostamattomasti. Luokittelemme ihmisiä näönvaraisesti joko miehiksi tai naisiksi. Taustalla oleva ajatus siis on, että sukupuoli on ilmiö, joka voidaan jakaa binäärisesti eli kaksijakoisesti kahteen toisilleen vastakkaiseen luokkaan: miehiin ja naisiin. Suomessa elämmekin niin sanotussa kaksisukupuolijärjestelmässä, jossa jokainen henkilö on nykyisessä lainsäädännössä ja palvelujärjestelmässä sosiaaliturvatunnuksen avulla määritelty joko naiseksi tai mieheksi, eikä muita vaihtoehtoja ole (Irni & Wickman 2013:10). Tässä luvussa pyrin havainnoillistamaan, kuinka huomaamaton mutta hallitseva tekijä sukupuoli on ja kuinka mielivaltaisesti sukupuoli-

leen perustuvia jakoja ja luokitteluja toisinaan tehdään. Oletus sukupuolen kaksijakoisuudesta on ongelmallinen, koska kaikki eivät halua tai pysty samaistumaan vain jompaan kumpaan näistä kahdesta vaihtoehdosta.

Sukupuoli on aihe, joka koskettaa jokaista ihmistä ja on hyvin henkilökohtainen osa minuutta. Se vaikuttaa ihmisen käytökseen ja toimintaan monin tavoin muun muassa erilaisten rooli-odotusten kautta. Sukupuoleen ja sen ilmaisemiseen liittyy myös paljon ristiriitoja ja vallankäyttöä, mikä ilmenee muun muassa niin, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ovat monin tavoin haavoittuvassa asemassa. Suomen tasa-arvolaki esimerkiksi laajennettiin vuonna 2015 koskemaan sukupuoleen perustuvan syrjinnän osalta myös sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää, mikä on loistava askel kohti tasa-arvoa. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2015: 23). Toisaalta viimeksi vuoden 2017 toukokuussa Suomi sai YK:lta suosituksen translain uudistamisesta, koska sitä pidetään edelleen osittain ihmisoikeuksia rajoittavana (Ihmisoikeusliitto 2017). Myös mielenterveysongelmat ovat edelleen yleisempiä sukupuolivähemmistöön kuuluvilla kuin cis-ihmisillä, kuten esimerkiksi nuorisotutkimusverkoston (Alanko, 2014) selvityksestä käy ilmi.

3.1. Sukupuolinormatiivisuus

Normatiivisuus käsitteenä tarkoittaa sääntöjen tai määräyksien eli normien mukaista toimintaa tai ajattelua (Tieteen termipankki 2018). Sukupuolinormatiivisuus on synonyymi edellä kuvailemalleni binääriselle sukupuolikäsitykselle. Se tarkoittaa siis ajatusmallia, jossa sukupuolia nähdään olevan vain kaksi, mies ja nainen, ja ne ovat toistensa pois sulkevia vastakohtia. Cis-sanaa käytetään kuvaamaan sitä, että henkilön sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu ovat hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen ja siihen kulttuurissa yleensä liitettyjen odotusten mukaiset. Suurin osa ihmisistä on cis-sukupuolisia. (Seta 2018.) Tämä johtaa herkästi siihen virheelliseen oletukseen, että kaikki olisivat cis-sukupuolisia. Cisnormi terminä kuvaa tätä yhteiskuntamme ja kulttuurimme oletusta, jonka mukaan kaikki ihmiset kokevat heille syntymässä määritellyn sukupuolen omakseen ja ilmentävät sitä yksiselitteisesti (Seta 2018). Sukupuolinormatiivisuuteen kuuluu myös se, että naisen ja miehen sukupuoliluokkiin yhdistetään tiettyjä normatiivisia oletuksia esimerkiksi sopivasta käyttäytymisestä ja tietynlaisista luonteenpiirteistä. Nämä ovat sukupuolinormeja eli toimintaa ohjaavia olettamuksia siitä, minkälainen käytös on kunkin sukupuolen edustajalta toivottavaa. (Karvinen 2017.) Näillä normeilla voimistetaan nais- ja miessukupuolen välistä eron- tekoa. Käytännössä se tarkoittaa muun muassa asioiden luokittelemista joko feminiiniksi tai maskuliiniseksi ja sukupuolen mukaan toteutuvaa erilaista elämäntyyliä (Julku- nen 2010:16).

Normit eivät ole missään määrin yksiselitteisen negatiivinen ilmiö. Normit yhdenmu-
kaistavat ihmisten toimintaa ja tekevät siitä ennustettavampaa helpottaen näin ihmisten
keskinäistä vuorovaikutusta (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2010: 60). Normit toimi-
vat arkisen kanssakäymisen sujuvoittajina, kun ihmisten ei tarvitse punnita jokaisen
tekonsa sopivuutta, moraalisuutta tai oikeellisuutta erikseen, vaan he voivat nojata op-
pimiinsa normeihin. Jaetut käyttäymissäännöt siis tekevät toisten tekojen ennakoimi-
sesta helpompaa luoden yhteisen struktuurin arjessa toimimiselle. Normien voima pii-
lee siinä, että tarvittaessa koko yhteisö reagoi normin rikkomiseen paheksunnalla, ja
useimmat ihmiset ovat herkkiä havaitsemaan muiden tyytymättömyyttä (Helkama, My-
llyniemi & Liebkind 2010: 60). Haitallisia normeista kuitenkin tulee siinä vaiheessa, kun
ne eivät enää edistä yhteistä hyvää tai yleistä hyvinvointia. Normien ongelma piilee juu-
ri niiden automaattisuudessa, sillä sovellamme niitä usein kyseenalaistamatta. Nor-
meilla ei kuitenkaan ole itseisarvoa, vaan perustelut kullekin normille tulisi olla esitettä-
vissä selkeästi. Tämän ilmiön huomioimisesta on kyse esimerkiksi koulutuksessa ja
varhaiskasvatuksessa sovelletussa sukupuolitietoisessa opetuksessa, jossa perään-
kuulutetaan herkkyyttä nähdä jokaisen oppijan yksilöllisyys ilman, että opiskelijoita so-
sialistetaan ulkoisen olemuksen ja siitä johdetun sukupuoli oletuksen mukaan eli su-
kupuolinormeihin nojaten (Opetushallitus 2018). Koska sukupuolierojen tuottaminen ja
uusintaminen tapahtuu usein tarkoituksettomasti, täytyy nämä eroja vahvistavat käy-
tänteet ja asenteet tehdä näkyväksi ja jokaisen toimijan tarkastella omia tottumuksiaan
tietoisesti ja kriittisesti.

3.1.1 Sukupuoli toimintana ja tekoina

Binäärisen sukupuolikäsityksen läpäisevyys havainnoillistuu hyvin, kun kiinnitämme
huomiota siihen, kuinka sattumanvaraisia asioita voidaan merkitä joko feminiinisiksi tai
maskuliinisiksi. Feminiinisyydellä viitataan naisellisuuteen ja maskuliinisuudella
miehekkyyteen. Kumpikaan ei ole yhtenäinen tai selvärajainen kategoria, vaan viittaa
useisiin erilaisiin luonteeseen, käytökseen ja ulkoiseen olemukseen liittyviin piirteisiin,
joiden tyypittely vaihtelee huomattavasti kulttuurista riippuen. Kokemus feminiinisyy-
destä tai maskuliinisuudesta voi olla esimerkiksi ympäristöstä omaksuttua tai sisäsynt-
yisesti koettua. (Seta 2018.) Feminiinisiksi tai maskuliinisiksi voidaan luokitella esimer-
kiksi luonteenpiirteet, instrumentit, harrastukset, värit, ruokavaliot, eleet, vaatteet ja niin
edelleen. Tämä luokittelu liittyy siis siihen, mitä pidetään sopivana ja miten on
sosiaalisesti totuttu toimimaan eikä siihen, mikä on absoluuttisesti totta (Rolin 2002:
86). Esimerkiksi väitelauseita ”naiset meikkaavat, miehet eivät”, ”punainen on tyttöjen
väri, sininen poikien” sekä ”naiset ilmaisevat tunteitaan avoimemmin kuin miehet” olisi

mahdoton todistaa objektiivisesti todeksi. Valtaosassa länsimaisista kulttuureista niiden voidaan kuitenkin ajatella pitävän paikkaansa, sillä ne ovat kulttuuristen normien mu-
kaista toimintaa, joita vahvistetaan käytännössä.

Normeihin ja ajatukseen sukupuolesta toimintana liittyy vahvasti myös alunperin tutkija Judith Butlerin esittämä huomio sukupuolen performatiivisuudesta. Tämän näkemys-
sen sisällä sukupuoli mielletään esityksenä, performanssina, jolla sitä tuotetaan yhä
uudestaan. Sukupuolta ei siis nähdä biologiasta kumpuavana pysyvänä ja muuttumat-
tomana ihmisen ominaisuutena, joka automaattisesti tuottaa tietynlaisen kahden suku-
puolen olemisessa ilmenevän erilaisen käytöksen, vaan ihminen itse tuottaa sukupuol-
ta käyttäytymällä tietyillä tavoilla. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että yksilö voisi yh-
teisöstään irrallaan vain tietoisesti päättää ilmentää tiettyä sukupuolta tietyllä tavalla,
sillä kulttuuri osaltaan ohjaa sosialisatiota ja vaikuttaa vahvasti yksilön toimintaan hä-
nen oppiessaan, mikä on sosiaalisten normien puitteissa suotavaa (Butler 2010: 25).
Performatiivisuuden huomioiminen sukupuolen muodostumisessa ei myöskään tarkoita
biologisten tekijöiden tai ruumiillisten ominaisuuksien kieltämistä. Tarkastelemalla su-
kupuolikategorioita tekojen, normien ja tapojen kautta pyritään osoittamaan, että fyysi-
set ominaisuudet eivät suinkaan ole ainoita ihmisen toimintaa ohjaavia tekijöitä, eli vas-
tustetaan niin sanottua biologista determinismia.

Kulttuuri ja normit eivät aina vahvista sukupuolinormatiivista käytöstä. Normit eivät
suinkaan ole stabiileja, vaan ne mukautuvat ja muuttuvat ajan ja kulttuurin vaikutuk-
sessa, kun ihmiset alkavat toimia uusilla tavoilla. Tietynlaisesta vahvasta sitovuudes-
taan huolimatta sosiaaliset normit eivät siis ole muuttumattomia, ja juuri tästä syystä
se, mitä asioita luokitellaan feminiinisiksi ja mitä maskuliiniksi muuttuu jatkuvasti. Sa-
masta syystä myös koko binäärisen jaottelun tarpeellisuus voidaan asettaa kyseenlai-
seksi: ei ole olemassa ”aitoa” miestä tai naista, vaan se, mitä pidetään kullekin suku-
puolelle tyypillisenä muuttuu jatkuvasti.

3.2 Moninainen sukupuoli

Kuten olen pyrkinyt havainnoillistamaan, tapamme suhtautua sukupuoleen on ajoittain
hyvin yksioikoinen ja yksinkertaistava. Lähempi tutustuminen aiheeseen paljastaa kui-
tenkin nopeasti, että sukupuoli on monimuotoinen ilmiö, tarkasteltiin sitä sitten anato-
misesti tai kokemuksellisesti. Sukupuoli-identiteettien kirjo on laaja, ja ilmaisu vielä kir-
javampaa. Akateemisen tiedon valtavirtaistuminen ja suodattuminen arkiseen uutisoin-
tiin, perusopetuksen käytänteisiin sekä yleiseen keskusteluun voi edesauttaa osaltaan
sitä, että ihmiset kokevat sukupuolen ilmaisemisen tavoissa olevan enemmän vapaut-
ta, kuin aiemmin. Näin tapa ymmärtää sukupuoli toisensa poissulkevinä kategorioina

horjuu, ja ihmiset voivat etsiä ja löytää juuri itselleen parhaan tavan nimetä ja ilmentää omaa sukupuoltaan.

3.2.1 Sukupuolen dualismi

Yksi tyypillisimmästä tavoista lähestyä sukupuolta käsitteenä on tarkastella sitä sex-gender-jaottelun kautta. Termillä sex viitataan biologiseen, ruumiilliseen sukupuoleen ja termillä gender taas kulttuurisesti rakentuvaan sosiaaliseen sukupuoleen. Tämän eron tekeminen sukupuolisuudessa on ollut merkittävässä osassa sellaista sukupuolentutkimusta, jossa pyritään tutkimaan sitä, minkälaisia merkityksiä ruumis saa kulttuurisesti. (Rossi 2010: 27.) Termi on kuitenkin saanut osakseen huomattavasti kritiikkiä, koska sitä voidaan pitää varsin epäselvänä ja vaikeasti määriteltävänä. Sex-gender-jaottelussa törmätään nimittäin nopeasti ratkaisemattomaan ongelmaan: missä kulkee niin sanotusti biologisen ja sosiaalisen sukupuolen raja, jos ne kerran ovat toisistaan erillisiä ihmisen sukupuolen osia? Miksi ne täytyy erottaa toisistaan? Tällaisella jaottelulla saatetaan myös edesauttaa sellaisen ajatuksen vahvistamista, että biologinen sukupuoli olisi jotain ”aidompaa” ja pysyvämpää kuin yksilön sukupuoli-identiteetti, koska se on materiaalista ja identiteetti puolestaan kokemuksellista. Termin käyttötavat myös vaihtelevat lähteestä ja lausujasta riippuen. Joskus sosiaaliseen sukupuolen katsotaan sisältävän kaiken kulttuurisesti rakentuvan, jolloin sen piiriin voidaan lukea myös fysiologisille ominaisuuksille tietyssä yhteisössä annetut sukupuolittuneet merkitykset. Joskus taas sitä käytetään rajatummin kuvaamaan vain toimintaa ja ihmisen mentaalisia ominaisuuksia. (Heinämaa 1998: 112–114.)

Sukupuolta koskee oikeastaan pitkälti sama dualismi kuin eletyn kehon käsitettä. Keho on myös erityisessä asemassa suhteessa ei-binäärisen sukupuoleen, sillä ei-binäärisuus hahmottuu usein juuri sen kautta, että henkilö ei koe identiteettinsä vastaavan sitä sukupuolta, johon hänet tyypillisesti kehonsa ominaisuuksien mukaan luokiteltaisiin. Oma keho on myös asia, jota yksilö pystyy konkreettisesti tarkastelemaan. Keho on käsin kosketeltava, mitattava ja punnittava. Tästä huolimatta ihminen ei voi irrottaa omaa subjektiivista mieltään omasta kekokokemuksestaan, vaikka pyrkisikin tarkastelemaan sitä objektiivisesti. Ihminen pystyy jossain määrin muokkaamaan omaa kehoaan ja sitä, minkälaisena se toisille (ja itselle) näyttäytyy, muun muassa liikunnan, ruokavalion, vaatetuksen, koristautumisen sekä kehon hallinnan ja elehdinnän kautta. Siitä, millainen suhde ei-binäärisellä ihmisellä omaan kehoonsa on, en yritä tässä työssä tehdä kattavia yleistyksiä, sillä kaikkien ihmisten suhde omaan kehoonsa on omanlaisensa ja erityinen. Keho on joka tapauksessa olennainen osa ihmisen identiteettiä. Kehon kautta olemme fyysisesti olemassa, ja kehon avulla toimiminen maailmassa on

mahdollista. Ulkomuotomme on myös asia, joka meistä väistämättä näkyy toisille ja jolla viestitämme asioita itsestämme.

3.2.2 Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetti on laaja käsite, jolla tarkoitetaan yksilön omaa kokemusta sukupuolestaan. Sukupuoli-identiteetin käsitteen otti ensimmäisenä käyttöön amerikkalainen psykiatri Robert Stoller 1960-luvulla työskennellessään ihmisten kanssa, jotka kivat ristiriitaa anatomisesti määritellyn sukupuolensa ja minuutensa välillä (Holmes 2011: 187). Maarit Huuskan mukaan sukupuoli-identiteetti on ensisijaisesti sosiaalinen identiteetti. Tämä tarkoittaa sitä, että sukupuolikokemuksen ytimessä on yksilön kokemus kuulumisesta johonkin sosiaaliseen ryhmään sekä koettu erilaisuus toisiin ryhmiin nähden.

Lapsi alkaa yleensä tunnistaa sekä oman sukupuolensa että toisten ihmisten sukupuolen noin 1,5-3 vuoden ikäisenä. Sukupuolta ilmaistaan sekä sanallisesti että toiminnallisesti. (Huuska 2011, 225.) Yleensä sellaisetkin lapset, jotka kokevat sukupuoliristiriitaa, osaavat nimetä heillä syntymässä määritellyn sukupuolen, vaikka eivät identifioituisi tähän sukupuoleen. Joissain tapauksissa jo 2-vuotiaiden lasten on huomattu osoittavan tyytymättömyyttä, kun heihin viitataan syntymässä määritellyn sukupuolen mukaisesti, sanoittavan itse halunsa olla muuta sukupuolta ja toivovan toisenlaista ulkomuotoa. (Cohen-Kettenis, Kreukels, Steenma & Vries 2013: 290). Vauvoja kohdellaan hieman eri tavoin oletetun sukupuolen mukaan, ja tällainen käytös on kasvattajille itselleen pitkälti tiedostamatonta. Tarkkaa selvyttä ei kuitenkaan ole siitä, kuinka nämä vuorovaikutuskokemukset vaikuttavat lapsen sukupuoli-identiteetin muotoutumiseen. (Huuska, 2011: 250.)

Sen sijaan on huomattu, että lapset osaavat tunnistaa ja sanoittaa sitä, millaista käyttäytymistä heiltä odotetaan, ja myös aktiivisesti vastustaa perinteisiä sukupuolirooleja toimimalla tietoisesti epämukautuvasti. Brinkman, Rabenstein, Rosén & Zimmerman (2014: 835–837) pyrkivät selvittämään lasten kokemuksia omasta sukupuoli-identiteetistään ja sen suhteesta stereotyyppisiin sukupuolirooleihin. Tutkimuksen perusteella lapset voidaan nähdä passiivisten sosialisatioprosessien objektien sijaan interaktiivisina toimijoina, joiden sukupuolinen ilmaisu vaihtelee tilanteisesti. Tutkimuksessa huomattiin esimerkiksi, että yksin ollessaan lapset harjoittavat enemmän sukupuoleettomia leikkiaktiviteetteja kuin ryhmässä, jossa korostuvat enemmän stereotyyppisesti jaotellut, sukupuolen mukaiset leikit. Samassa tutkimuksessa huomattiin, että lapset saavat usein kehuja osoittaessaan sukupuolelleen tyypillistä käyttäytymistä. Lasten osoitta-

man epämukautuvuuden voi kuitenkin tulkita kertovan siitä, että lapsilla on tarve toimia ja leikkiä eli ilmaista itseään ilman sitovia sukupuolitettuja odotuksia.

Ihminen voi kokea sukupuoli-identiteettinsä olevan nainen, mies, jotain näiden väliltä, molempia tai ei kumpaakaan. Sukupuolen ilmaisu on erillinen asia sukupuoli-identiteetistä. Esimerkiksi transvestiitti on henkilö, joka tuntee ainakin ajoittain tarvetta ilmaista toista sukupuolta kuin mikä hänelle on syntymässä määritelty pukeutumalla ja/tai eläytymällä, mutta on usein tyytyväinen syntymässä määriteltyyn sukupuoleensa eikä koe tarvetta juridisiin muutoksiin ja/tai lääketieteellisiin korjauksiin sukupuolen suhteen. (Seta 2018.) Transsukupuolisuus puolestaan itsessään kertoo ainoastaan siitä, että henkilö kokee sukupuoli-identiteettinsä olevan jotakin muuta kuin syntymässä hänelle määritelty sukupuoli, identiteetiltään transsukupuolinen voi siis olla esimerkiksi mies, nainen tai jotain muuta. Intersukupuolisuus taas tarkoittaa sellaista synnynnäistä tilaa, jossa ihmisen kehossa on sekä nais- että miessukupuolelle tyypillisesti luokiteltuja ominaisuuksia (Setan Transtukipiste 2018). Intersukupuolisuus viittaa siis ruumiin tilaan. Se ei kerro, mikä on yksilön sukupuoli-identiteetti. Trans- ja intersukupuolisuus voivat kuitenkin olla käsitteitä, joiden kautta yksilö itse määrittelee identiteettiään. Muunsukupuolisuus puolestaan on nimenomaan sukupuoli-identiteettiä kuvaava termi. Muunsukupuolisuudella voidaan tarkoittaa hyvin monenlaisia ja keskenään erilaisia sukupuolia ja sukupuolen kokemisen tapoja. Muunsukupuolisen henkilön sukupuoli-identiteetti voi olla monitahoinen sekoitus maskuliinisuutta, feminiinisyttä tai jotain muuta. Muunsukupuolisen sukupuoli-identiteetti voi myös olla vaihteleva ja liukuva esimerkiksi jaksoittain tai tilanteisesti, ja siihen voi liittyä kokemus monista sukupuolista rinnakkain. Tällaisesta sukupuolen liukuvuuden ilmiöstä käytetään termiä sukupuolijoustava (engl. gender fluid). Muunsukupuolisuuden voidaan ajatella olevan myös kattokäsite. Jotkut kutsuvat itseään esimerkiksi kaksisukupuolisiksi, jotkut monisukupuolisiksi, jotkut sukupuolettomiksi ja jotkut agendereiksi. Toiset irrottautuvat tietoisesti sukupuolijaottelusta ja osa taas ei laisinkaan koe, että heillä olisi minkäänlaista sukupuoli-identiteettiä. (Setan Transtukipiste 2018.)

Miehen ja naisen identiteettien rinnalla on siis laaja joukko muitakin sukupuoli-identiteettien muotoja. Tässä työssä ei ole tarkoituksenmukaista esitellä näitä kaikkia, mutta esimerkiksi internetosoitteessa <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> voi tutustua moninaisuuteen liittyvään sanastoon.

Yksiselitteistä syytä sille, miksi useimpien ihmisten identiteetti vastaa heille syntymässä määriteltyä sukupuolta (cis-sukupuolisuus) toisten kokiessa niiden välistä ristiriitaa, ei tiedetä. Tutkimusten tulokset eivät myöskään ole yhtenäisiä sen suhteen, vakiintuuko sukupuoli-identiteetti jo ennen nuoruusikää, sen aikana vai vasta aikuisuudessa. Suku-

puoli-identiteetin kehittyminen tapahtuu todennäköisesti biologisten ja psykologisten tekijöiden sekä ympäristön kompleksisessa vuorovaikutuksessa. (Cohen-Kettenis, Kreukels, Steenma & Vries 2013.)

Monille oman sukupuoli-identiteetin tunnistaminen saattaa olla helppoa, jolloin sukupuoli-identiteetti tuntuu hyvin yksiselitteiseltä asialta. Tällainen on tyypillisesti cis-sukupuolisuuden kokemus: koska identiteetti vastaa syntymässä määriteltyä identiteettiä, ei ristiriidan kokemuksia synny. Ajaudumme kuitenkin väistämättä umpikujaan, jos yritämme selittää tyhjentävästi sitä, mitä tarkoittaa olla nainen tai mies. Vaikka nojaisimme räikeän stereotyyppisiin luokitteluihin, päätyisimme vain tyypistämään sukupuoliluokat jonkinlaisiin ”ideaaleihin”, joihin kukaan ei lopulta kuulu. Tyypillisesti feminiiniseksi tai maskuliiniseksi luokiteltavia ominaisuuksia ei voida ikinä lukea täysin poikkeuksetta ja vedenpitävästi vain naisen tai miehen sukupuoliluokkaan. Jos binäärinen sukupuolijärjestys toteutuisi täydellisesti ja sukupuolen voisi päätellä suoraan ihmisen kehosta, ei kenelläkään olisi epäselvyyttä omasta sukupuoli-identiteetistään, vaikeuksia ilmaista sitä tai selittää tyhjentävästi, mitä naisena tai miehenä oleminen tarkoittaa (Sipilä 1998, 8). Näin ollen esimerkiksi transsukupuolisuutta, sukupuolettomuutta ja muunsukupuolisuutta (joita tarkemmin tässä työssä käsitellään) ei edes olisi olemassa.

3.2.3 Anatomiset sukuominaisuudet ja binäärisen sukupuolijärjestyksen ylläpito

Sukupuolen paikantaminen ei ole suoraviivaista, vaikka sukupuolta määriteltäisiinkin vain esimerkiksi anatomisten tekijöiden kautta. Sukupuolen määrittäjänä voidaan käyttää esimerkiksi kromosomeja, sukusoluja, hormoneita, sisäisiä sukuelimiä, ulkoisia sukuelimiä, lisääntymiskykyä, geenejä ja aivokemialia. Lääketieteellisesti näitä moninaisia sukupuoleen liittyviä tekijöitä on totuttu jaottelemaan niin, että ne näyttäisivät jakautuvan kahden kategorian, miehen ja naisen, alle. Tapoja luokitella näitä eri tekijöitä voisi siis olla muitakin, eivätkä kaikki tavat suinkaan sulaudu mutkattomasti yhteen tyypillisen mies- tai naissukupuolen edustajan kanssa. (Sipilä 1998: 30.)

Intersukupuolisten lasten luokittelu on väkisin jompaankumpaan sukupuoli-kategoriaan on selkeä esimerkki siitä, kuinka binääristä sukupuolikehikkoa pidetään yllä ajoittain hyvin tietoisesti ja keinotekoisesti. Kuten aiemmin esitetty, intersukupuolisuus määreenä kertoo kehon tlasta, se ei määritä sukupuoli-identiteettiä, eikä vastasyntyneen vauvan tulevaa sukupuoli-identiteettiä voida fysiologiasta päätellä varmasti. Kehon intersukupuoliset piirteet voidaan todeta sikiöllä joko heti syntymän jälkeen, murrosiässä tai aikuisuudessa (Toriseva 2017: 15). Arviot intersukupuolisten määrästä vaihtelevat. Esimerkiksi Sharon E. Preves (2005: 2–3) listaa, että diagnosointitavasta riippuen

intersukupuolisina syntyvien lasten määrä vaihtelee 0,1-2 prosentin välillä. Haastatelllessaan suomalaisia intersukupuolisuuden parissa työskenteleviä lääkäreitä Roosa Toriseva (2017, 21) huomasi, että lääkäreillä ei ole keskenään yhtenäistä näkemystä siitä, mitä sukupuolella oikeastaan tarkoitetaan, millaisista asioista sukupuoli koostuu ja mistä sukupuoli on pääteltävissä. Nämä seikat kertovat osaltaan siitä, että sukupuolen määrittelyssä ei ole luontevaa liikkua kahden navan välillä. Sukupuolesta saa selkeämmän kuvan, kun sen hahmottaa ilmiönä, jossa liikutaan ennemminkin janalla tai avaruudessa kuin selkeästi toisilleen vastakkaisten kategorioiden välillä.

Yhdysvaltalainen intersukupuolisuusjärjestö ISNA (Intersex Society of North America 2018) on listannut verkkosivuilleen 16 erilaista intersukupuolisuuden muotoa. Valtaosa intersukupuolisuuden muodoista ei ole terveydelle vaarallisia tai vaadi hoitoa (Toriseva 2017: 15–16). Tästä huolimatta intersukupuolisille vauvoille tehdään usein kirurgisia operaatioita. Tavoitteena on saada lapset sopimaan ulkonäöltään jompaan kumpaan yleisesti tunnustettuun sukupuoliluokkaan eli vastaamaan fyysiseltä olemukseltaan joko miehen tai naisen ulkomuotoa. (Holmes 2011: 187.) Leikkaukset voivat aiheuttaa erilaisia funktionaalisia vaivoja ja kosmeettisia muutoksia, kuten arpikudosta, kipuja ja tunnottomuutta sukuelinten alueelle, vaikka leikkauksilla olisikin saatu sukuelimet vastaamaan ulkonäöltään lääketieteellisesti määriteltyä ideaalia peniksestä tai vaginasta (Irni & Wickman 2013: 21–22). Toriseva (2017: 16) huomauttaa, että koska Suomessa ei ole virallisia koko maan kattavia hoitosuosituksia intersukupuolisten lääketieteellisestä hoidosta, on käytännössä yksittäisillä ammattilaisilla suuri rooli käytäntöjen muodostamisessa. Näin ollen ammattilaisten keskinäiset näkemykset hoidon tarpeesta saattavat erota merkittävästi. Toriseva (2017: 24) kuvailee tätä prosessia, jossa intersukupuolisen henkilön ulkonäköä muokataan ilman, että henkilö on itse tätä toivonut, keinotekoisien normaaliuden käsitteellä. (kts 4.3 Sukupuoli ja stigma).

4. Toiminnallinen identiteetti

Tässä luvussa pyrin muodostamaan toiminnallisen identiteetin käsitteestä kirjallisuuden pohjaavan tiiviin, kokoavan katsauksen. Erityisesti tarkasteluni pohjautuu Gary Kielhoferin Inhimillisen toiminnan malliin (Model of Human Occupation). Inhimillisen toiminnan mallissa toiminnallisesta identiteetistä on hahmotettu kattava ja monitahoinen määritelmä. Käsittelen omassa kappaleessaan Toimintahistoriaa ja toimintakykyä arvioivaa haastattelua, eli OPHI-II-arvointimenetelmää siksi, että toiminnallinen identiteetti on siinä keskeisessä osassa. OPHI-II on myös hyödynnetty tämän opinnäytetyön puitteissa toteutettujen haastattelujen kysymyspatteriston luomisessa.

Ajatusta toiminnallisesta identiteetistä on hahmoteltu toimintaterapian kirjallisuudessa jo ennen itse käsitteen yleistymistä. Toiminnallinen identiteetti hahmottuu (nimensä mukaisesti) vahvasti yleisemmän identiteetin käsitteen kautta, joten avaan tässä luvussa lyhyesti identiteetin kehittymisen periaatteita. Toiminnallisen identiteetin muotoutumisen prosessissa voidaan nähdä pitkälti samoja elementtejä ja lainalaisuuksia kuin identiteetin muotoutumiseen kuuluu, näkökulman ollessa nimenomaan toiminnassa. Ihmisen oleminen ja vuorovaikuttaminen maailmassa kulminoituu siihen, minkälaisia tiedostamattomia tai tiedostettuja toiminnallisia valintoja hän tekee. Huolimatta siitä, päättääkö toimintaterapeutti aktiivisesti ja tietoisesti hyödyntää toiminnallisen identiteetin käsitettä työkaluna omassa asiakastyössään, on toiminnallinen identiteetti joka tapauksessa osa jokaista ihmistä ja asiakasta.

4.1. Identiteetin kehittyminen

Yrityksessä määrittää yksilön identiteettiä ei pyritä ainoastaan vastaamaan kysymykseen ”kuka minä olen?” vaan myös tekemään selkoa siitä, kuinka minusta tuli minä. Tämä seikka havainnoillistuu hyvin myös OPHI-II-arviointimenetelmän rakenteessa, jossa pyritään selvittämään sekä haastateltavan toiminnallisen identiteetin rakentumista että hänen toiminnallista historiaansa. Nuoruusikä on keskeisessä osassa identiteetin muotoutumista, mutta identiteetin rakentuminen alkaa jo lapsuudessa. Identiteetin selkiytyminen puolestaan on pitkäaikainen, aikuisuuteen asti kehittyvä prosessi. (Fadjukoff 2015: 152.) Postmodernissa subjektikäsityksessä identiteetti ei ole välttämättä kiinteä ja yhtenäinen, vaan rakentuu useista erilaisista minuuden ulottuvuuksista, jotka voivat olla myös keskenään ristiriitaisina (Ronkainen 1999: 21). Minuuden jakautumista eri alajärjestelmiin kutsutaan minän kompleksisuudeksi. Se voi suojata yksilön identiteettiä yksittäisten negatiivisten kokemusten liialliselta vaikutukselta. (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2010: 364.) Identiteetin voi hahmottaa myös menneisyyttä ja nykyisyyttä kokoavana elämäntarina, joka rakentaa yksilön merkitystä omassa ajassaan ja kulttuurissaan (Huuska 2011: 18–19).

Identiteetin rakentamisella tarkoitetaan prosessia, jossa ihminen pyrkii rakentamaan yhtenäisen ja johdonmukaisen käsityksen omasta yksilöllisyydestään. Identiteetti rakentuu sekä yksilön ainutlaatuisista ominaisuuksista, arvoista ja niistä päämääristä, joihin hän elämässä pyrkii, että yhteisön asettamista rajoista. Identiteetin rakentuminen tapahtuu siis vuorovaikutuksessa yksilön ja häntä ympäröivän todellisuuden ja yhteisön välillä. Minäidentiteetillä tarkoitetaan minuutta koskevaa jatkuvuuden tunnetta, ja

sen eheyttä pidetään edellytyksenä aikuisuuden toimintakyvyille. Identiteetin sisällöt voivat muotoutua ja selkiintyä uudelleen myös vakiintuneen identiteetin sisällä, mikä vahvistaa jo saavutettua identiteettiä. Jo muodostettu identiteetti saattaa myös hajaan-tua, jos entiset sitoumukset menettävät merkityksensä yksilön identiteetille, eikä henkilö kykene tai halua tehdä uusia valintoja. (Fadjukoff 2015, 150–152).

4.2 Toiminnallisen identiteetin käsitteen juuret

Heidi Vaittinen (2009), joka analysoi pro gradu -tutkielmassaan toiminnallisen identiteetin käsitettä, määrittelee käsitteenmäärittelytyön tärkeästi siksi, että toiminnallinen identiteetti on alamme keskeisimpiä käsitteitä, mutta tästä huolimatta sen käyttötavat eivät ole täysin yhtenäiset. Vaittisen (2009: 13) mukaan ensimmäisenä käsitteen toiminnasta identiteettinä (occupation as identity) esitteli Christiansen (1999) kuvatessaan identiteetin olevan läheisesti sidoksissa ihmisen toimintaan artikkelissaan *Defining lives: Occupation as Identity: An Essay on Competence, Coherence and the Creation of Meaning*.

Christiansen (1999: 2-4) lähtee avamaan toiminnallisen identiteetin käsitettä identiteetin kautta. Hänen mukaansa identiteetti muodostuu yksilön minuudesta (self), minäkuvasta (self-concept) ja itsetunnosta (self esteem). Minuus sisältää yksilön kokemuksen omista ajatuksistaan, tunteistaan ja tuntemuksistaan. Tämä kokemus lähtee liikkeelle yksilön kekokemuksesta ja kyvystä panna alulle toimintaa. Minäkuva viittaa ihmisen tekemiin päätelmiin itsestään. Se sisältää yksilön käsityksen siitä, millaisia persoonallisuuden- ja luonteenpiirteitä sekä sosiaalisia rooleja ja suhteita hänellä on. Ihmisellä on luontainen halu säilyttää minäkuvansa yhtenäisenä (Christiansen 1999: 2). Vaikka ihminen tyypillisesti pyrkii säilyttämään minäkuvansa positiivisena, voi yksilö joskus omaksua, muodostaa ja vastaanottaa helpommin negatiivisia arvioita itsestään, jos se tukee hänen vallitsevaa minäkuvaansa. Tämä johtuu juuri tarpeesta pitää minäkuva yhtenäisenä ja jatkuvana. (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2010: 367.) Minäkuva on siis minuutta tiedostetumpi identiteetin osa. Itsetunto on Christiansenin (1999: 2) mukaan riippuvainen yksilön kyvystä panna alulle sellaista vaikuttavaa toimintaa, jonka avulla hän saavuttaa sosiaalista hyväksyntää, eli itsetunto on suhteessa *toimintaan* ja tekoihin. Itsetunnon voidaankin nähdä muodostuvan siitä, kuinka hyvin ihminen onnistuu saavuttamaan itselleen asettamia tavoitteita. Toisin sanoen ihminen vertaa koettua minuuttaan eli todellista minäkäsitystään ihanneminäänsä (ideal self) eli sellaiseen versioon itsestään, jollaiseksi haluaisi tulla. (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2010: 370.) Toiminnallisten muutosten motivaationa voidaan puolestaan pitää sitä, kun yksilö havaitsee eron ihanneminäänsä ja minäkuvansa välillä ja pyrkii kuromaankin tätä aukkoa umpeen (Christiansen 1999: 2).

4.3 Toiminnallinen identiteetti Inhimillisen toiminnan mallissa

Kirjassa *Model on Human Occupation - Theory and Adaptation* Gary Kielhofner (2002: 24) kuvailee toiminnallisen identiteetin havainnoillistuvan siinä, kuinka onnistuneesti yksilö pystyy muodostamaan itselleen ja itsestään toiminnallisen vision ja toiminnallisen narratiivin. Toiminnallinen pätevyys kuvaa sitä, kuinka menestyksekkäästi tämä visio on onnistuttu laittamaan toteen. Toiminnalliseen identiteettiin viitataan usein osana toiminnallisen adaptaation prosessia, jossa toiminnallinen identiteetti yhdessä toiminnallisen pätevyyden kanssa johtaa onnistuneeseen toiminnalliseen adaptaatioon (Kielhofner 2002: 107). Avaan näitä toiminnallisen identiteetin kannalta keskeisiä käsitteitä tarkemmin. Muistutan lukijaa, että toiminnallinen identiteetti asettuu osaksi laajempaa ihmisen toiminnan kokonaisuutta, jota käsiteltiin kappaleessa 2.2 *Model of Human Occupation – Inhimillisen toiminnan malli*.

Toiminnallinen identiteetti (occupational identity) hyvin lyhyesti määriteltynä tarkoittaa yksilön käsitystä siitä, kuka hän on ja keneksi hän haluaa tulla toiminnallisena olentona. Tämä käsitys linkittyy olennaisesti yksilön toiminnalliseen historiaan. (Kielhofner 2002: 106.) Toiminnallinen identiteetti, kuten yleisempi identiteetin käsitekin, sisältää siis yksilön käsityksen siitä, millainen toimija hän on, miten hän on tällaiseksi toimijaksi tullut ja millaiseksi toivoo tulevansa. Toiminnallinen identiteetti laajemmin hahmotettuna pitää sisällään sellaisia ulottuvuuksia kuin tahto (volition), tottumus (habituation), suoritus (performance) sekä kokemus eletystä kehosta (experience as lived body). Suhteessa muihin ihmisiin toiminnallinen identiteetti tarkoittaa sitä toiminnallisten roolien ja ihmissuhteiden kokonaisuutta, jotka tekevät ihmisestä sellaisen toiminnallisen yksilön, joka hän on. Toiminnallinen identiteetti sisältää myös yksilön arkea ja minuutta muovaavat päivittäiset rutiinit sekä toimintaympäristöt sekä sellaiset asiat, jotka yksilö kokee itselleen tärkeiksi ja merkityksellisiksi. Toiminnalliseen identiteettiin sisältyy myös yksilön kokemus siitä, kuinka pätevä ja aikaansaava hän on toimijana sekä kokemus muiden odotuksista itseä kohtaan sekä yksilön odotukset saatavilla olevasta tuesta. Toiminnallisen identiteetin voi nähdä myös jatkumona toiminnallisen itsetuntemuksen (tietoisuus omista kyvyistä ja kiinnostuksista) ja arvopohjaisen toiminnallisen vision välillä. (Kielhorner 2002: 106 –107.)

Toiminnallinen pätevyys (occupational competence) voidaan määritellä tehokkuudeksi, jolla yksilö ylläpitää sellaista toiminnallisen osallistumisen rakennetta (pattern of occupational participation), joka ilmentää hänen toiminnallista identiteettiään. Toisin sanoen toiminnallinen identiteetti käsittelee yksilön toiminnalliselle elämälleen antamia subjektiivisia merkityksiä ja toiminnallinen pätevyys puolestaan ilmentää sitä, kuinka onnistu-

neesti tämä identiteetti on onnistuttu mobilisoimaan käytännössä. Toiminnallinen pätevyys pitää sisällään sellaisen arkielämän rutiinin ylläpitämistä, joka mahdollistaa velvollisuuksien täyttämisen. Se sisältää myös yksilöllisten arvojen ja toivottujen elämäntapahtumien tavoittelun sekä sellaisiin toimiin osallistumisen, jotka tarjoavat yksilölle kokemuksen kyvykkyydestä, kontrollista, tyydytyksestä sekä täyttymyksestä. (Kielhofner 2002: 107).

Toiminnallinen adaptaatio (occupational adaptation) viittaa yksilön kykyyn kehittyä ja muuttua erilaisten haasteiden edessä tai muutoin saavuttaa hyvinvointia toiminnan kautta. Adaptaatiolla on myös viitattu yksilön kykyyn toteuttaa ja ilmentää henkilökohtaisia halujaan ja tarpeitaan samalla mukautuen ympäristön vaatimuksiin ja olosuhteisiin. (Kielhorner 2008: 106). Toiminnallinen adaptaatio pitää sisällään ja koostuu kahdesta edellä esitellystä käsitteestä; toiminnallisesta identiteetistä sekä toiminnallisesta pätevyydestä. Toiminnallinen adaptaatio tarkoittaa näin ollen positiivisen toiminnallisen identiteetin ja toiminnallisen pätevyyden vuorovaikutusta ja yhtäaikaista ilmenemistä tietyssä ympäristössä ja kontekstissa. (Kielhorner 2008: 107.)

4.4 Toiminnallinen identiteetti osana OPHI-II-haastattelua

Toiminnallinen identiteetti on keskeinen käsite OPHI-II-arviointimenetelmässä. OPHI-II tarkoittaa Toimintahistoriaa ja toimintakykyä arvioivaa haastattelua (Occupational Performance History Interview). OPHI-II on Inhimillisen toiminnan malliin pohjaava arviointiväline. OPHI-II on kehitetty nimenomaan toimintaterapeuttien työvälineeksi, ja sen tavoitteena on auttaa terapeuttia arvioimaan asiakkaan toiminnan tasoa ja suunnittelemaan yksilöllisiä terapiainterventioita (Kielhofner 1999: 7). OPHI-II rakentuu semistrukturoidusta haastattelusta, joka pisteytetään annetun arviointiasteikon avulla, sekä elämäntarinasta, jonka toimintaterapeutti laatii asiakkaan elämästä haastattelun pohjalta (Kielhofner 1999: 20). Elämäntarinaa voidaan laatia yhdessä asiakkaan kanssa, mutta asiakkaan tulee vähintään tarkastaa ja hyväksyä tarina (Kielhofner 1999: 114–115). Tarkoituksena on saavuttaa oleelliset tiedot asiakkaan toiminnallisesta historiasta.

OPHI-II-haastattelun rakenne on suunniteltu niin, että haastattelussa tulee käsiteltyä seuraavat teemat: toiminnalliset roolit, päivittäinen rutiini, toimintaympäristö, toiminnalliset valinnat sekä tärkeät elämäntapahtumat. Haastattelun avulla saatu materiaali käydään läpi kolmen arviointiasteikon avulla, joita ovat toiminnallisen identiteetin arviointiasteikko, toiminnallisen pätevyyden arviointiasteikko sekä toimintaympäristön arviointiasteikko. (Kielhofner 1999: 20.) OPHI-II voidaan toteuttaa joustavasti jakamalla sitä osahaastatteluihin riippuen asiakkaasta, olosuhteista sekä tarvittavasta tiedosta (Kielhofner 1999: 20).

OPHI-II-arviointimenetelmässä toiminnallinen identiteetti on määritelty seuraavasti: ”.. tarkoitetaan henkilön käsitystä itsestään toimijana. Siihen sisältyvät itsetuntemus ja tietoisuus omasta luonteenlaadusta sekä omien tottumusten tuntemus ja tietoisuus itsestä”. Tällä tietoisuudella tarkoitetaan yksilön tunnistamia omia sekä virallisia että epävirallisia rooleja. Tietoisuuden määrittely heijastavan yksilön energiaa, motivaatiota sekä sitoutumista. Asteikko, joka arvioi asiakkaan toiminnallista identiteettiä, jakautuu yhteentoista osioon:

1. Henkilöllä on päämääriä ja toimintasuunnitelmia
2. Henkilö tunnistaa tavoittelemansa toiminnallisen elämäntavan
3. Henkilö odottaa menestyvänsä
4. Henkilö kantaa vastuunsa
5. Henkilö arvioi kykyjään ja rajoitteitaan
6. Henkilöllä on sitoutumuksia ja arvoja
7. Henkilö tunnistaa identiteettinsä ja velvollisuutensa
8. Henkilöllä on mielenkiinnonkohteita
9. Henkilö on tuntenut itsensä tehokkaaksi
10. Henkilön elämäntapa on ollut merkityksellinen/tydyttävä
11. Henkilö on tehnyt toiminnallisia valintoja

Asteikon kahdeksan ensimmäistä osiota käsittelevät haastateltavan tilannetta haastatteluhetkellä, kun taas kolme viimeistä osiota viittaavat henkilön aiempaan toimintaan. Asiakas tulee tyypillisesti toimintaterapian asiakkaaksi silloin, kun hänen toimintakykynsä on syystä tai toisesta alentunut. Haastattelu sisältää menneisyyteen suuntautuvia kysymyksiä siksi, että on tärkeää tietää, onko asiakkaalla ollut aiemmin voimavaroja, joita hän on hyödyntänyt selvittääkseen vaikeista tilanteista ja onko asiakkaalla ollut aiemmin elämässään ajanjaksoja, joissa on kokenut olevansa tehokas. Tarkoituksena on siis selvittää sellaiset elämänsä historiaan liittyvät aiemmat kokemukset, joita voidaan hyödyntää mahdollisimman tehokkaan terapian suunnittelussa. (Kielhofner 1999: 76-78). Toiminnallisen identiteetin asteikon yksitoista osiota on kukin pisteytettävissä yhdestä neljään (kuten kaikki muutkin OPHI-II-asteikkojen osiot). 4 tarkoittaa toimintakykyiltään erityisen pätevä ja 1 puolestaan erittäin vakava toimintakyvyn häiriö (Kielhofner 1999: 74). Pisteytys tapahtuu niin, että toimintaterapeutti valitsee haastattelun perusteella väitelausmuotoisista kriteereistä ne, jotka kuvaavat parhaiten asiakkaan tilannetta. OPHI-II menetelmän tunteminen vaatii huolellista perehtymistä, enkä siksi lähde tässä työssä avaamaan kaikkien osioiden arviointikriteerejä. Esimerkkinä esittelen yhden osion kriteeristön:

Oso: Tunnistaa identiteettinsä ja velvollisuutensa

- 4: a. Näkee itsensä useissa rooleissa
  - b. Roolien vuoksi vahva tunne identiteetistä
  - c. Vahvasti sitoutunut rooleihinsa
- 3: a. Näkee itsensä yhdessä tai useammassa roolissa
  - b. Saa asianmukaisen identiteetin rooleistaan
  - c. On sitoutunut rooleihinsa
- 2: a. Vaikeuksia nähdä itsensä yhdessä tai useammassa roolissa
  - b. Sitoutuminen rooleihin vähäistä
  - c. Vaikeuksia tunnistaa rooleihin liittyviä velvollisuuksia vaikkakin halukas rooleihin
  - d. Heikko rooli-identiteetti
- 1: a. Ei tunnista omakseen mitään toiminnallista roolia
  - b. Hyväksyy poikkeavan roolin
  - c. Rooliin sitoutuminen puuttuu

4.5 Toiminnallinen identiteetti toimintaterapeuttien harkintaa ohjaavana käsitteenä

Tarkastelemalla toimintaa eri näkökulmista ja havainnoimalla asiakasta toimimassa toimintaterapeutti saa tietoa siitä, minkälaisia toiminnan muotoja ihminen harjoittaa ja minkälaisia ajankäytöllisiä ratkaisuja hän tekee suhteessa kuhunkin eri toiminnan osa-alueeseen. Toiminnan havainnointi, analyysi ja arviointi ovat toimintaterapeutille välttämätön osa työtä. Vaikka tarkastelu sellaisenaan toki tarjoaa meille paljon informaatiota asiakkaan toimintakyvystä ja valinnoista, se ei vielä kerro meille, minkälaisena toimijana asiakkaamme itse itsensä hahmottaa tai miksi hän tekee tietynlaisia toiminnallisia valintoja. Siitä, miten asiakas toimii tietyssä elämäntilanteessa tai on ennen toiminut ei myöskään voi suoraan päätellä, mikä on asiakkaalle merkityksellistä toimintaa, sillä ihminen saattaa toteuttaa tiettyä elämäntapaa esimerkiksi rutiinin tai velvollisuudentunnon ajamana, tai koska ei yksinkertaisesti koe olevansa toimintakyvyltään kyvykäs toisenlaisiin ratkaisuihin.

Kuten edeltä esitely, toiminnallinen identiteetti linkittyy olennaisesti toiminnallisen pätevyyden ja toiminnallisen adaptaation osa-alueisiin. Menestyksestä toiminnallista adaptaatiota voidaan pitää toimintaterapian päämääränä. Näin ollen toiminnallista identiteettiä ei voida erottaa terapiaprosessista. Jos muutosta asiakkaan toiminnallisessa identiteetissä ei tapahdu, ei tällöin tapahdu muutosta asiakkaan kokemuksessa itsestään toimijana eikä sitoutumista merkitykselliseen elämäntapaan. Ilman toiminnallisen

identiteetin huomioimista osana terapiakokonaisuutta on riskinä, että terapia jää mekaaniseksi harjoitteluksi, joka ei siirry terapiatilanteesta asiakkaan arkeen.

5. Asiakkaan kohtaaminen toimintaterapiassa

Tässä luvussa tarkastelen edellä käsiteltyjen käsitteiden eli toiminnallisen identiteetin ja sukupuoli-identiteetin nivoutumista yhteen. Käyn läpi miksi sukupuoli-identiteetin huomioiminen toimintaterapiassa on ylipäätään tärkeää ja millaisissa tilanteissa terapeutin tulee erityisesti osata mukauttaa työskentelyään. Käsitelen myös stigmaa ja stigmatisoivia prosesseja, koska myös terveydenhuollon ammattilaisilla, kuten toimintaterapeuteilla, on selkeä rooli siinä, edesauttavatko he stigman syntymistä ja vahvistamista, vai toimivatko he stigmaa ja sen vaikutusta ehkäisevinä ja vähentävinä toimijoina.

Lukijan on myös hyvä muistaa, että sukupuoli-identiteetin merkitys voi olla erilainen toimintaterapian asiakkuuden kannalta riippuen siitä, onko toimintaterapiaan tultu jonkin muun kuin sukupuoli-identiteettiä suoraan koskevan syyn johdosta vai tilanteessa, jossa sukupuoli-identiteetti itsessään on keskeinen syy toimintaterapia-asiakkaaksi päätymiselle.

5.1 Terapiasuhte

Terapiasuhte on keskeinen tekijä kuntoutuksessa. Asiakkaan ja terapeutin välisen vuorovaikutussuhteen onnistuminen voidaan tiivistää niin, että terapiasuhte johtaa haluttuihin vaikutuksiin, tehokkuuteen ja eettisyyteen (Harra 2014: 26). Toimintaterapiassa puhutaan useimmiten asiakkaasta, koska halutaan korostaa ihmisen roolia aktiivisena toimijana suhteessa kuntoutumisprosessiin. Puhuttaessa asiakkaasta on aina tärkeää huomioida, että asiakkaita voivat olla myös varsinaisen asiakkaaksi kirjatun henkilön läheiset henkilöt, kuten esimerkiksi puoliso, vanhemmat tai työnantaja. (Hautala, Hämmäläinen, Mäkelä & Rusi-Pyykönen 2013: 89.) Elina Weiste (2017: 1) hahmottelee terapeuttisesta suhteesta seuraavanlaista määritelmää: ”sosiaalisesti määritelty ja henkilökohtaisesti tulkittu interaktiivinen prosessi terapeutin ja asiakkaan välillä”. Terapiasuhte on siis jotain, jolla on sosiaalinen, vuorovaikutuksellinen muoto, mutta jonka merkitys määrittyy yksilöllisellä tasolla. Ennenkaikkea tämä suhte toteutuu terapeutin ja asiakkaan *välillä*, se on vastavuoroista, ei yksisuuntaista. Sillä, onko terapeutin ja asiakkaan välinen suhte toimiva ja merkityksellinen, on valtava merkitys terapian onnistumisen kannalta. Terapiasuhteen laatu saattaa selittää jopa 20 prosenttia terapian

onnistumisen vaihtelusta (Carstensen & Bonsaksen 2016: 1), ja sen merkitys on suurempi kuin esimerkiksi käytettyjen menetelmien (Harra 2014: 27). Sekä ammattilaiset että asiakkaat usein nimeävätkin terapiasuhteen tärkeimmäksi tekijäksi sen kannalta, toteutuuko asiakastyytyväisyys ja terapian tavoitteet (Weiste 2017: 1). Tästä huolimatta monissa tutkimuksissa toimintaterapeutit itse kertovat saavansa liian vähän tarkkoja ohjeita ja harjoittelumahdollisuuksia vuorovaikutustaitojensa kehittämiseksi (esim. Weiste 2017: 2 ; Abreu 2011: 1).

Toimintaterapian kentällä puhutaan paljon asiakaslähtöisyydestä, ja se nostetaan toistuvasti esiin toimintaterapeuttien työskentelyä vahvasti määrittelevänä periaatteena (Harra 2014: 16). Asiakaslähtöisyyden perustana on asiakkaan ainutlaatuisuuden ja autonomian huomioiminen sekä jokaisen asiakkaan kohtaaminen yksilönä (Hautala, Hämäläinen, Mäkelä & Rusi-Pyykönen 2013: 91). Toimintaterapiassa asiakaslähtöisyydellä tarkoitetaan siis muu muassa sitä, että kuntoutuksen suunta ja tavoitteet vastaavat mahdollisimman hyvin asiakkaan tarpeisiin ja tavoitteet on aidosti luotu yhdessä asiakkaan kanssa, niitä ei ole asetettu ammattilaisen sanelemana.

Haasteen asiakaslähtöisyydelle asettaa se, että toimintaterapeutin ja asiakkaan välinen suhde on tyypillisesti institutionaalinen. Sitä siis määrittävät pitkälti terveydenhuoltojärjestelmämme asettamat raamit. Toimintaterapeutit joutuvat muutenkin tyypillisesti panostamaan paljon terapiasuhteen rakentamiseen ja luottamuksen syntymiseen ennen kuin siinä voidaan todella toimia asiakaslähtöisesti. (Harra 2014: 102.) Institutionaalista terapiasuhdetta voidaan pitää epäsymmetrisenä useista syistä. Institutionaalisesta suhteesta johtuen toimijoilla on erilaiset mahdollisuudet päästä käsiksi tietoihin ja osallistua päätöksentekoon (Harra 2014: 102 ref., Peräkylä 1998; Drew & Heritagen 1992: 47). Tämän lisäksi eri toimijoilla on erilaista osaamista ja erilaisia voimavaroja (Harra 2014: 102 ref., 2014 D'Amour 2005). Toisaalta sukupuolivähemmistöjen kohdalla suhteen epäsymmetrisyys näyttäytyy usein niin, että asiakas itse päätyy neuvojan, ohjaajan ja valistajan rooliin suhteessa ammattilaiseen. Jos asiakas joutuu toistuvasti puolustamaan minuuttaan, oikomaan erilaisia ennako-oletuksia koskien omaa identiteettiään tai toimimaan informanttina koskien sukupuolen moninaisuutta, voi tämä johtaa sisäistyneeseen epäluottamukseen terveydenhuollon ammattilaisia kohtaan.

Toimintaterapeutin ja asiakkaan suhteessa toimintaterapeutti on aina oman alansa asiantuntija, hän edustaa terveydenhuoltoa ja ohjaa terapian suunnan. Näin ollen asiakkaan ja toimintaterapeutin välisessä suhteessa toimintaterapeutti on aina se, joka on vastuussa vuorovaikutussuhteen rakentamisesta ja sen laadusta. Toimintaterapeutit, kuten muutkin kuntoutus- ja auttamistyön ammattilaiset, tekevät työtä omalla persoonallaan. Vuorovaikutussuhteen tietoinen rakentaminen ja kehittäminen ei siis tarkoi-

ta sitä, että toimintaterapeutti ei saisi olla oma itsensä eikä voisi haastaa asiakkaansa näkemyksiä. Onnistunut terapeutin vuorovaikutussuhde ei myöskään vaadi, että asiakas ja terapeutti jakavat samanlaisen arvopohjan. Asiakas-toimintaterapeutti-suhteessa toimintaterapeutin on kuitenkin aina muistettava ja tunnustettava vastuunsa ammattilaisena suhteessa asiakkaaseensa. Toimintaterapeutin henkilökohtaiset ennakkotiedot, arvot tai oletukset eivät saa ohjata sitä, minkälaiseen suuntaan kuntoutus rakentuu. Toimintaterapeutti ei myöskään voi odottaa asiakkaalta tietynlaista orientoitumista tai asennetta terapiaan, vaan on terapeutin tehtävä omalla ammattitaidollaan ja argumentoinnillaan saada asiakas ymmärtämään, mistä toimintaterapiassa on kysymys ja miksi kuntoutus on merkityksellistä ja tärkeää. Pystyäkseen perustelemaan asiakkaalleen kuntoutuksen tarpeen ymmärrettävästi on toimintaterapeutin kyettävä huomioimaan asiakkaansa yksilönä.

5.2 Asiakkaan sukupuoli-identiteetin merkitys toimintaterapiassa

Toimintaterapeutti tapaa asiakkaansa tyypillisesti silloin, kun asiakas on kohdannut elämässään tapahtumia, joiden johdosta hän on vammautunut tai hänen toimintakykynsä on muulla lailla alentunut. Tällöin voidaan ajatella, että toimintaterapian tarkoitus on palauttaa asiakkaalle mahdollisimman paljon hänelle tärkeitä rooleja, tai jos tämä ei ole mahdollista, auttaa häntä muokkaamaan roolit uuteen toimintakykyyn sopiviksi tai sopeutumaan tärkeiden roolien menettämiseen (ja mahdollisesti löytämään uusia). Arkipäiväiset roolit ovat usein jossain määrin sukupuolisidonnaisia, eli niihin liittyy juuri aiemmin esitellyjä sukupuolinormeja. Tällaisia rooleja, joihin sukupuolinormatiivisuus selkeästi vaikuttaa, voisi olla esimerkiksi vanhemman rooli ja puolison rooli. Sen lisäksi, että tiettyihin rooleihin kohdistetaan erilaisia normatiivisia odotuksia, on mieheksi tai naiseksi luokitelluksi tuleminen jo itsessään normittava teko, joka synnyttää oletuksia ja odotuksia luokitelluksi tulleen ihmisen ominaisuuksista ja käytöksestä. Terapeutin oltus asiakkaan sukupuolesta ei siis ole koskaan neutraali tapahtuma.

Sen sijaan, jos ihminen päätyy toimintaterapeutin asiakkaaksi sellaisessa elämäntilanteessa, jossa sukupuolenkorjausprosessi on tapahtumassa, on roolien merkitys terapiaprosessin kannalta jokseenkin erilainen. Tällaisessa tilanteessa tavoitteena saattaa olla enemminkin luopua rooleista, joita ei enää edes halua tai kykene ylläpitämään (esimerkiksi vääräksi koetun sukupuolen mukainen roolitoiminta) ja auttaa asiakasta luomaan aidon (sukupuoli-)identiteetin mukaisia rooleja sekä näitä rooleja tukevia rutineja ja tapoja.

Ensimmäisessä luvussa käsittelin kirjallisuuden avulla sitä, kuinka sukupuoli ilmenee ihmisen toiminnassa, toiminnallisissa valinnoissa, rutiineissa ja olemisen tavoissa. Nämä toiminnalliset valinnat liittyvät niin isoihin elämää ohjaaviin päätöksiin, kuten ammatinvalintaan, kuin myös yksityiskohtaisempiin, arkisempiin päätöksiin, kuten ihmisen tapaan huolitella itseään (grooming). Sukupuolen tarkastelu teoreettisesta näkökulmasta on äärimmäisen tärkeää, koska ilman oivallusta siitä, että sukupuolta todella toteutetaan ja ilmennetään erilaisten toiminnallisten valintojen kautta, ei lukijalle välttämättä avaudu, miten sukupuoli oikeastaan linkittyy toiminnalliseen identiteettiin. Jos toimintaterapeutti hahmottaa sukupuolen ihmisen ominaisuutena joka *vain on* ja joka saa deterministisesti yksilössä aikaan tietynlaista (sukupuolisidonnaista) käytöstä, ei toimintaterapeutti pysty aidosti huomioimaan sukupuolen merkitystä asiakastyössään. Sukupuolen performatiivisuuden käsitteen ymmärtäminen auttaa siis toimintaterapeuttia ymmärtämään, minkä on sukupuoli-identiteetin osuus ihmisen toiminnallisuudessa.

Pohdintaa tästä aiheesta voi löytää myös suhteessa Inhimillisen toiminnan mallia ohjaavaan dynaamisen systeemin teoriaan, jossa painottuu toiminnallisen käyttäytymisen keskeisyyden vaikutus ihmisen hyvinvointiin, terveyteen, muutokseen ja kehitykseen. Toiminnallisuutta ja ihmisen toiminnallista käyttäytymistä ei tämän teorian puitteissa nähdä staattisena olotilana, vaan dynaamisena prosessina. Tässä mallissa toiminnallisen käyttäytymisen alajärjestelmiä, joihin esimerkiksi mieli ja keho kuuluvat, ei nähdä pysyvinä ja konkreettisina, eikä käyttäytymisen ajatella johtuvan niistä suoraan, vaan ne vaativat ihmisen itsensä aikaansaamaa jatkuvaa rakentamista ja muotoilemista, ikään kuin jatkuvaa itsensä uudelleenorganisointia. Näin ollen ihminen kasvaa ja muuttuu jatkuvasti toiminnallisen käyttäytymisensä seurauksena. (Kielhofner 1999: 24-26.)

Jos mahdollisuutta toimia sukupuolinnormeja rikkovalla tavalla ei hahmoteta tai mielletä lainkaan vaihtehdoksi, voidaan puhua kyseenalaistamattomasta normatiivisuudesta (Taavetti 2015: 138). Tällaisessa tapauksessa toimintaterapeutti ei siis osaa ottaa huomioon sitä mahdollisuutta, että asiakkaan sukupuoli-identiteetti voi olla muutakin kuin cis-mies tai cis-nainen. Terveystieteiden ammattilaiset saattavatkin elää sellaisessa käsityksessä, että heidän asiakkainaan ei koskaan ole sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä (esim. Irni & Wickman 2013: 24–25). Tämä on tietysti tilastollisesti äärimmäisen epätodennäköistä. Huomiotta jättäminen voi johtua myös silkasta tietämättömyydestä. Ammattilainen saattaa esimerkiksi kuvitella ei-binäärisen identiteetin näkyvän ihmisen olemuksesta päälle päin, ja tekee siksi asiakkaistaan cis-olettamuksia. Ammattilainen voi myös sivuuttaa mahdollisuuden asiakkaan kuulumisesta sukupuolivähemmistöön, vaikka olisikin tietoinen sukupuolen moninaisuudesta esimerkiksi siksi, että suhtautuu itse sukupuolen moninaisuuteen avoimesti eikä halua ”leimata” asiakas-

ta nostamalla hänen sukupuoli-identiteettiään keskusteluun. (Hästbacka & Siren 2017: 43–46.)

Jos toimintaterapeutti kohtaa asiakkaan, jonka sukupuolesta hän ei ole varma ja huomaa samalla itsessään heräävään hätääntyneen tunteet ”miten minun nyt kuuluu toimia ja kohdella asiakastani?” on tämä oiva hetki pysähtyä miettimään, mitä sukupuoli itselle merkitsee. Ja ennen kaikkea, mitä se merkitsee asiakastyön kannalta. Tässä kohtaa voi kysyä itseltään ”Kohtelenko asiakkaitani eri tavalla riippuen hänen oletetusta sukupuolestaan?” ”Liitänkö hänen persoonaansa tai kuntoutuksen tavoitteisiin sukupuolinormatiivisia oletuksia?” Itsessä heräävä hämmennys kertoo todennäköisesti juuri siitä, että oma suhtautuminen asiakkaaseen muuttuu asiakkaan oletetun sukupuolen mukaan. Hämmennys kumpuaa siitä, että sukupuoleen liittyvät sosiaaliset normit, joihin on vuorovaikutustilanteissa tottunut nojaamaan, ovat kadonneet. Aito asiakaslähtöisyys tarkoittaa kuitenkin nähdäkseni sitä, että asiakkaaseen suhtaudutaan yksilönä, eikä kuntoutuksen suunta tai menetelmät perustu asiakkaan sukupuoleen.

Toimintaterapeutti saa selville asiakkaastaan tarvittavat asiat kysymällä ja käyttämällä asianmukaisia arviointimenetelmiä. Jos toimintaterapeutti kohtaa asiakkaan, jonka sukupuolesta hänellä ei ole selvyyttä ja jos asiakkaan sukupuoli on terapian kannalta olennaista tietoa, on tässä tapauksessa tahdikkain, helpoin ja asiakaslähtöisin tapa yksinkertaisesti kysyä asiakkaalta ”Kuinka haluat tulla puhutelluksi?” tai ”Millä nimellä haluat, että kutsun sinua?” tai ”Haluaisitko kertoa, kuinka identifioit?”. Suomen kielen persoonapronomini ”hän” on itsessään sukupuolineutraali, mutta englannin kielellä asioidessa on hyvä muistaa, että asiakkaaseen viittaminen persoonapronomineilla ”he” tai ”she” on jo asiakkaan luokittelemista tiettyyn sukupuoleen.

Se, että toimintaterapeutti ei anna asiakkaan oletetun sukupuolen ohjata terapian suuntaa itsessään ei missään tapauksessa tarkoita, että sukupuoli on aihe, josta ei saisi puhua tai joka pitäisi pyrkiä häivyttämään terapiasuhteesta ja asiakastyöstä. Sukupuolinormatiivisen käytöksen huomioiminen tarkoittaa esimerkiksi sitä, että naisia ja miehiä ei automaattisesti ohjata erilaisten kuntoutusmuotojen pariin. Jos kuitenkin esimerkiksi naisasiakkaalle tärkeitä toimintamuotoja ovat stereotyyppisesti feminiiniseksi luokitellut toimintamuodot, kuten puutarhanhoito, käsityöt, leipominen ja aerobic, ottaa toimintaterapeutti tämän työssään normaalisti huomioon. Keskeistä on, että asiakas saa sukupuolestaan riippumatta määritellä itselleen tärkeät tavat ja toiminnat.

Transvestiitti on mies tai nainen, joka voi eläytyä kumpaankin sukupuoleen. Moni transvestiitti on tyytyväinen syntymässä määritettyyn sukupuoleensa, mutta heillä on tarve ilmentää ajoittain sekä miehistä että naisellista puolta itsessään esimerkiksi pu-

keutumisen, koristautumisen ja harrastusten kautta sekä esimerkiksi muuttamalla ääntään. Transvestiiteille on usein tärkeää, että heidät kohdataan siinä sukupuolella, jota he kulloinkin ilmentävät. (Seta 2018.)

On hyvä muistaa, että sukupuolivähemmistöön kuulumisen erityinen merkityksellistäminen on myös epäasiallista käytöstä ammattilaisen puolelta. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että asiakkaan poikkeavaksi koettua sukupuoli-identiteettiä aletaan jollain lailla ”hoitaa” tai se nostetaan jatkuvasti esiin, vaikka asiakas olisi hakemassa siihen liittymätöntä palvelua. (Lehtonen 2007, 46.)

5.3 Sukupuoli ja stigma

Stigmatisoituminen on prosessi, jossa arvotetaan erilaisia sosiaalisia identiteettejä suhteessa toisiinsa. Stigmatisoituminen edellyttää, että yksilössä ensinnäkin huomioidaan jokin poikkeavuutta indikoiva piirre, ja että tämä piirre arvioidaan edelleen yksilön arvoa alentavaksi. Stigmaan liittyy vahvasti yksilön määrittelemisen jollain lailla ”epänormaaliksi” ja/tai ”vialliseksi”. Äärimillään stigmatioitu yksilö tai ihmisryhmä epäinhimillistetään ja heidän ihmisarvonsa ja koskemattomuutensa kielletään. (Dovidio, Major & Crocker 2000, 3.) Stigmatisoituminen tapahtuu tiettyssä sosiaalisessa ryhmässä, mutta stigman vaikutukset voivat heijastua sosiaalisten ryhmien, ajan ja tilanteiden yli, jos stigma omaksutaan osaksi minäkuvaa ja identiteettiä ja se alkaa vaikuttaa kantajansa käytökseen ja käsitykseen itsestään. Näin stigman psykologiset ja sosiaaliset vaikutukset ovat kauaskantoisemmat ja mittavammat kuin vain tiettyyn sosiaaliseen ryhmään kiinnittyvät. (Biernat & Devidio 2000, 88–89.)

Jos ihminen sisäistää stigman eli tämän opinnäytetyön kontekstissa erilaisia sukupuoli-identiteettiinsä liitettyjä kielteisiä sosiaalisia arviota ja käsityksiä osaksi minäkuvaansa, voidaan puhua itsesyrjivistä uskomuksista ja käyttäytymismalleista (Huuska 2011, 251–253). Yksi ei-binääriseen sukupuoleen liitetty kielteinen käsitys on esimerkiksi se, että muu kuin cis-sukupuolisuus on sairaus tai jonkinlainen seksuaalisuuteen liittyvä perversio (Girshick 2009, 143). Yksilön ratkaisu tähän identiteettiin suuntautuvaan paineeseen voi olla yritys muuttaa itseään niin toiminnan kuin ulkonäön suhteen enemmistön kaltaiseksi ja mukautua normaalina pidettyyn erilaisin keinoin. Tällä pyrkimyksenä on siis kontrolloida stigman havaittavuuden ulottuvuutta eli peittää itsestään stigmatoidut piirteet. Sharon E. Preves (2005, 80–84) kuvailee toteuttamiensa elämäkertahaastattelujen pohjalta varsin yksityiskohtaisesti ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin omaavien ihmisten pyrkimystä tukahduttaa ja peittää sellaiset kokemukset sekä keholliset piirteet, jotka ovat ristiriidassa sen sukupuolen kanssa, joiden mukaista elämää ympäristö odot-

taa heidän elävän. Tällaisissa tapauksissa ihmisen toiminnan keskiöön nousee jatkuva itsetarkkailu ja itsen objektivointi, jonka tavoitteena on kontrolloida itsestä välittyvää kuvaa.

Kielteisten mielikuvien syntymistä voi valitettavasti tukea nykyinen terveydenhuoltojärjestelmämme, jossa muut kuin cis-sukupuolikokemukset määritellään persoonallisuushäiriöiksi luokassa F63-F69 Muut aikuisiän persoonallisuus- ja käytöshäiriöt (ICD-10 Tautiluokitus 2011). (Tähän luokitusjärjestelmään on tosin lähitulevaisuudessa odotettavissa muutos, sillä uudessa tautiluokitusjärjestelmä ICD-11:ssä sukupuoliristiriita löytyy persoonallisuus- ja käytöshäiriöiden sijaan seksuaaliterveyteen liittyvät terveydentilat -kategorian alta. Tämä auttaa ymmärtämään, että ei-binäärinen identiteetti ei ole mielenterveydenhäiriö.) Elämän medikalisaatio on teoreettinen käsite, jolla viitataan siihen, kuinka 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä lääketieteen valta kasvoi sen määrittelyssä, mitä pidetään poikkeavana. Asioita, joita ei ennen pidetty lääketieteen piiriin kuuluviksi, alettiin määritellä sairauksiksi tai lääketieteellistä interventiota vaativiksi. Modernisaation myötä sellaisia asioita kuin pahuus, rikos ja synty alettiin hahmottaa sairaudesta erillisinä asioina. Sittemmin aiemmin moraaliseksi ongelmiksi luokiteltuja ilmiöitä on kuitenkin palautettu lääketieteen piiriin. Tämä tapahtuu kutsumalla niitä neutraalein asiantuntijatermein esimerkiksi sairaudeksi, riippuvuudeksi tai seksuaaliseksi poikkeavuudeksi. Toisin sanoen moderni yhteiskunta valvoo väestön toimintaa, terveyttä ja niihin liittyviä ongelmia entistä tarkemmin, minkä tuloksena monista arkielämän ilmiöistä on tullut asiantuntijainstituutioiden kuten terveydenhuollon toiminnan kohteita, ja näin ollen myös sairauden käsite laajenee. (Lahelma 2003: 1863.) Medikalisaatiota voidaan näin ollen pitää yhdenlaisena kontrollin muotona, koska sen avulla pyritään poistamaan poikkeavuutta lääketieteellisin keinoin.

Sharon E. Preves (2003) on haastatellut useita intersukupuolisia ihmisiä ja tutkinut heidän identiteettinsä kehittymisen kaarta. Tutkimuksessa Preves (2003: 63–65) on havainnut selkeän eron identiteetin kehittämisessä riippuen siitä, miten kasvavan lapsen intersukupuolisuuteen on suhtauduttu. Jos intersukupuolisena syntyneen lapsen on annettu kasvaa ilman hoitoja niin, että sekä lääketieteen edustajat että lähipiiri ovat kertoneet lapselle hänen olevan terve ja normaali, ei lapsi ole oppinut liittämään kehoonsa ja sen ominaisuuksiin negatiivisia määreitä, eli itseä liitettyä stigmaa ei ole syntynyt. Sen sijaan sellaiset intersukupuoliset ihmiset, joita on tietoisesti yritetty kasvattaa joko naisiksi tai miehiksi ja jotka ovat läpikäyneet erilaisia kehonmuokkausoperaatioita, ovat kokeneet eristyneisyyttä, häpeää ja stigmatisoitumista. Nämä negatiiviset vaikutukset ovat olleet erityisen voimakkaita silloin, jos henkilö on päätenyt fyysisiltä ominaisuuksiltaan muistuttamaan muuta sukupuolta kuin mitä on sukupuoli-identiteettitään.

Gary Kielhofner kirjoittaa kirjassaan *Model of Human Occupation* (2002: 129), että normatiivisten kulttuuristen narratiivien ulkopuolella eläminen saattaa hidastaa tai jopa ehkäistä selkeän toiminnallisen identiteetin muodostumista. Yksi ilmeinen normatiivinen kulttuurinen piirre on juuri cis-normatiivisuus. Monien ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin omaavien ihmisten tietoiseksi tulemista omasta identiteetistään on hidastanut se, että he eivät ole löytäneet vaihtoehtoisten kulttuuristen narratiivien äärelle. Näin ollen siis oikeastaan eläminen normatiivisen kulttuurisen narratiivin sisällä on hidastanut selkeän toiminnallisen identiteetin syntymistä. Heillä ei siis ole ollut sanoja kuvaamaan omaa identiteettikokemustaan tai esimerkkiä siitä, minkälainen identiteetti voisi vastata heidän omaa kokemustaan. Tämä voi olla äärimmäisen ahdistava ja hämmentävä kokemus (esim. Tuovinen, Stålström, Nissinen, Hentilä 2011).

Toisaalta Kielhofner myös pohtii vallitsevien kulttuuristen narratiivien mahdollista ehkäisevää vaikutusta suhteessa toiminnallisen adaptaation syntymiseen (Kielhofner 2002: 129). Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että yksilö on kyllä tunnistanut itselleen merkitykselliset pyrkimykset, halut ja tavoitteet, mutta kokee, että ne eivät ole tavoittelemisen arvoisia, tai että hän ei saisi kokea niitä tavoittelemisen arvoisina, koska ne eivät kohtaa hänen kulttuurissaan yleisesti jaettua käsitystä ”normaalista” ja hyvästä elämäntyylisestä. Tämä ilmiö havainnoillistuu osuvasti useissa eri haastatteluissa, joissa sukupuolivähemmistöön kuuluvia on haastateltu heidän identiteettikokemuksestaan sekä sen suhteesta ympäristön odotuksiin. Yksilöllä saattaa siis olla hyvinkin selkeä ja koherentti identiteettikokemus samalla, kun hän on tunnistanut ne asiat, joita kohti haluaisi elämässään pyrkiä, mutta kokee niiden olevan ristiriidassa ulkoisten odotusten kanssa. Eräs transmies esimerkiksi kuvailee omaa kokemustaan sukupuolestaan niin, että hän ei koe minkäänlaista häpeää johtuen siitä, että hän identifioituu transsukupuoliseksi vaan häpeää hänet saa tuntemaan se, että muut kohtelevat häntä naisena ja sivuuttavat hänen miehyytensä. (Girshick, Green 2009, 139.) Stigma saattaa siis elää, vaikka yksilö ei sinänsä suostuisikaan ottamaan sitä kannettavakseen. Näin ollen kyse ei ole siitä, että yksilön tulisi oppia toimimaan eri tavalla tai omaksua toisenlainen identiteetti, vaan hänen ympäristönsä tulisi kyetä tunnustamaan yksilö sellaisenaan ja näin mahdollistaa hänelle tarkoituksenmukainen toiminnallinen adaptaatio. Tämä on osuus, johon toimintaterapeutti voi vaikuttaa.

5.4 Sukupuoliristiriitaa kokevan asiakkaan asettuminen osaksi hoitojärjestelmää

Sukupuolivähemmistöön kuuluvan henkilön asema suhteessa nykyiseen suomalaiseen sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmään on monella tavalla monimutkainen. Sukupuoli-

vähemmistöön kuuluvat ihmiset ovat myös keskenään varsin erilaisessa ja osittain eriarvoisessa asemassa, kun tarkastellaan hoitoon pääsyä ja tarjottuja palveluita.

Jos henkilö haluaa Suomessa vahvistaa juridisen sukupuolensa vastaamaan sukupuoli-identiteettiään, ei vahvistaminen onnistu henkilön omalla ilmoituksella. Suomessa sukupuolen juridisen vahvistamisen ja tarvittavien hoitojen edellytyksenä transsukupuoliselta vaaditaan 18 vuoden ikää (hoitoon voi hakeutua jo nuorempana), lääketieteellisen prosessin läpikäymistä, lääkärin lausuntoa sukupuoli-identiteetin aitoudesta eli ”lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa” sekä lisääntymiskyvyttömyyttä, mikä edellyttää hormonihoitoa tai sukuelinkirurgiaa (Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 2002).

HUSin Sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikka avaa nettisivuillaan sukupuolenkorjaushoitoja hakevan hoitopolkua. Hoitoon tullaan lääkärin läheteellä ja tutkimusjakso alkaa hoidontarpeen arviolla. Tässä ensimmäisessä vaiheessa selvitetään, onko hoitojen aloittaminen oikea-aikaista. Siinä huomioidaan tutkittavan terveydentila, toimintakyky, turvallisuus ja elämäntilanne. Varsinaiseen tutkimusjaksoon sisältyy käyntejä sairaanhoitajan, lääkärin ja psykologin sekä tarvittaessa sosiaalityöntekijän ja muiden terveydenhuollon ammattilaisten vastaanotolla. Tutkimusjakso päättyy diagnostiseen arvioon ja hoitosuunnitelman laatimiseen yhteistyössä tutkittavan kanssa. Tämän jälkeen seuraa vähintään vuoden mittainen ”tosielämän seurantavaihe”, jonka tavoitteena on uuden roolin omaksuminen. Jos tosielämän vaihe on onnistunut, voidaan tutkittavan niin halutessa käynnistää sukupuolen juridinen vahvistaminen ja kirurginen korjaushoito. Tähän tarvitaan myös puoltava lausunto Tampereen yliopistolliselta sairaalalta (saimoin TAYS:ssa annettavat diagnoosit tarvitsevat puoltavan lausunnon HUS:sta). (HUS 2019). TAYS on toinen julkinen sairaala, johon Suomessa on mahdollista hakeutua sukupuolenkorjaushoitoon.

Hoidon kriteerit perustuvat lakiin. Tarkemmin niitä ohjaa laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 563/2002 (Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 2002). Laki on jo toki nimensä puolesta jäljessä siitä, mitä transsukupuolisuudesta nykyään tiedetään. Nykyinen laki on myös saanut osakseen toistuvaa kansainvälistä kritiikkiä, muu muassa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen 6.4.2017 antaman päätöksen mukaan transihmisten pakkosterilisointi on ihmisoikeusloukkaus (Väestöliitto 2017). Trasek Ry eli sukupuoli- ja ihmisoikeusajava valtakunnallinen järjestö on myös kritisoinut lakia monelta osaa (Itsemääräämisoikeus kuuluu kaikille 2018). Tämän lisäksi Suomen tasa-arvovaltuutettu, lapsiasiavaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu ilmoittavat kannanotossaan, että sukupuolen korjaushoidot

tulee erottaa sukupuolen juridisesta vahvistamisesta ja vaatimus transsukupuolisuusdiagnoosista poistaa henkilötunnuksen muuttamisen ehdoista (Tasa-arvovaltuutettu 2018).

Edellä esitelty laki ja hoitopolku käsittelee transsukupuolisten asemaa. Tällä hetkellä Suomen lain puitteissa tarjotaan siis sukupuolenkorjaushoitoja henkilöille, jotka ovat transsukupuolisia (edellyttäen, että he täyttävät edellä mainitut ehdot). Yhtenäistä linjaa ei kuitenkaan ole ollut sen suhteen, miten suhtaudutaan muunlaiseen sukupuolen variaatiosta johtuvaan hoidontarpeeseen. Linjaukset julkisten palveluiden roolista hoitojen tuottajana ja hoidon korvaamisesta julkisin varoin ovat epäselviä. Sosiaali- ja terveysministeriön alainen Terveystieteiden tutkimuskeskus (Palko) on päättänyt suositustyön aloittamisesta työnimellä ”Lääketieteelliset tutkimus- ja hoitomenetelmät sukupuolen variaatioiden hoidossa”. Keskeinen osa suositusvalmistelua on työn alkuvaiheessa teetettävä kirjallisuuskatsaus vaikuttavuudesta, turvallisuudesta ja kustannuksista sekä suomalaisten potilaiden ja transihmisten kokemuksien kartoittaminen tilanteestaan. (Sillanaukea 2018.)

6. Opinnäytetyön tavoite ja toteutus

Opinnäytetyöni tarkoituksena on selvittää, kuinka toiminnallisen identiteetin käsite suhteutuu sukupuoli-identiteettiin – erityisesti ei-binääriseen sukupuoli-identiteettiin. Tarkoituksena on selvittää, tuleeko toimintaterapeutin huomioida jotakin erityistä sukupuoleltaan ei-binäärisen asiakkaan kanssa työskennellessään silloin, kun toiminnallisen identiteetin käsite on olennainen toimintaterapian kannalta. Toisin sanoen tarkoituksena on selvittää, voiko toiminnallisen identiteetin käsitettä – niinkuin se on alamme kirjallisuudessa määritelty – käyttää sellaisenaan toimintaterapeutin harkintaa ohjaavaa käsitteenä sukupuoleltaan ei-binäärisen asiakkaan kanssa työskennellessä. Samalla tuotetaan tietoa siitä, minkälaisia keinoja toimintaterapeuteilla on työssään huomioida sukupuolen moninaisuutta.

Näin ollen tarkemmiksi tutkimuskysymyksiksi muodostuivat:

1. Mikä on sukupuoli-identiteetin suhde toiminnalliseen identiteettiin, kun asiakas on sukupuoli-identiteetiltään ei-binäärinen?
2. Mitä asioita toimintaterapeutin täytyy huomioida ei-binäärisen asiakkaan kohtaamisessa?

Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastaus muodostetaan haastattelujen kautta muodostetun aineiston luokittelun ja analyysin pohjalta. Tämän analyysin perusteella kuvailen haastattelemieni henkilöiden toiminnallista identiteettiä ja sukupuoli-identiteetin suhdetta toiminnalliseen identiteettiin. Toiseen kysymykseen vastaus muodostuu tarkastelemalla aineistoa kokonaisuutena ja tarkastelemalla erityisesti haastateltavien kokemuksia erilaisista vuorovaikutustilanteista terveydenhuollossa.

6.1 Opinnäytetyön tausta, yhteistyökumppani ja hyöty

Alun perin henkilökohtainen kiinnostukseni opinnäytetyön aiheeseen on kummunnut seuraamalla yleistä yhteiskunnallista keskustelua. Sukupuolen moninaisuus ja siihen liittyvät teemat, kuten sensitiivinen kohtaaminen asiakastyössä, tasa-arvoisen avioliittolain sekä translain kehitys, uusi tautiluokitusjärjestelmä sekä sukupuolisensitiivinen kasvatusta, ovat olleet viime vuosina paljon esillä mediassa. Sukupuolen moninaisuus on selkeästi aihe, johon liittyy edelleen paljon väärinymmärrystä ja ennakkoluuloja. Samaa aikaan toimintaterapiaopintojeni kanssa suoritin myös sosiaalitieteiden opintoja, joiden kautta perehdyin syvällisemmin sukupuoleen teoreettisena ja yhteiskunnallisena käsitteenä. Ymmärrykseni sukupuolesta varsin kompleksisena ilmiönä siis laajeni samalla kun oivalsin, että sukupuolta ei juurikaan käsitellä toimintaterapiaopinnoissani. Sosiaalitieteiden opintojen myötä myös minuus ja identiteetti aiheina olivat herättäneet kiinnostukseni. Halusin yhdistää nämä teemat opinnäytetyössäni.

Alkuperäinen ajatukseni oli haastatella toimintaterapeutteja ja selvittää, miten he toiminnallisen identiteetin käsitteen hahmottavat ja miten he huomioivat työssään sukupuolen moninaisuutta. Tämä aihe vaihtui kuitenkin nykyiseen kahdesta syystä. Ensinnäkin olin jo löytänyt paljon selvityksiä siitä, kuinka sukupuolivähemmistöt eivät tule kohdatuksi itsenään sosiaali- ja terveysalalla, joten en kokenut tarpeelliseksi lähteä selvittämään tätä havaintoa enempää (esim. Hästbacka & Siren 2017 ; Tuovinen, Stålström, Nissinen, Hentilä 2011). Alkuperäisellä asetelmalla, eli haastattelemalla toimintaterapeutteja, en olisi myöskään saanut sisällytettyä työhöni lainkaan sukupuolivähemmistöjen omia, henkilökohtaisia kokemuksia. Päätin siis ottaa askeleen pidemmälle ja sen sijaan, että olisin lähtenyt kartoittamaan, osaavatko toimintaterapeutit huomioida työssään sukupuolen moninaisuutta, päätin tarjota esimerkin siitä, millaisena toimintaterapian keskeinen käsite (toiminnallinen identiteetti) näyttäytyy, kun sitä tarkastellaan moninaisuuden näkökulmasta. Tämä tuntui myös konkreettisemmältä ja hyödynnettävämmältä kuin keskittyä opinnäytetyössä vain yleisesti kuvaamaan sensitiivisen kohtaamisen tapoja.

Opinnäytetyöhön ei ollut helppoa löytää yhteistyökumppania. Pääsääntöisesti ne tahot, jotka olivat hyvin perillä sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä aiheista, eivät tunteneet toimintaterapian kenttää, ja lähestymäni toimintaterapeutit eivät olleet tietoisesti pohtineet oman työskentelynsä suhdetta moninaisuuteen. Lopulta työelämän yhteistyökumppaniksi löytyi toimintaterapeutti ja seksuaaliterapeutti Marjo Viinanen, joka on perusteellisesti vihkiytynyt molempiin aiheisiin. Marjo Viinanen on työskennellyt Pasilan Nuorisopsykiatrisella hoitopoliklinikalla Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirissä nuorten kanssa, jotka kokevat ristiriitaa oman sukupuoli-identiteettinsä suhteen. Opinnäytetyön kirjoittamisen aikaan hän työskentelee Autismisäätiöllä, jossa myös toimii sukupuolen moninaisuuden teemojen parissa. Tässä opinnäytetyössä Viinanen on toiminut ohjaavan asiantuntijan roolissa. Hän on avustanut työn aiheen rajaamisessa, käsitteellisen paikkaansapitävyyden tarkistamisessa, haastattelurungon muodostamisessa sekä tehnyt yleisesti paljon huomionarvoisia suosituksia työhön liittyen.

Opinnäytetyön hyötyjinä näen ja toivon olevan ensisijaisesti toimintaterapian asiakkaat. (Ilmeistä on, että opinnäytetyön aiheet koskevat sukupuolivähemmistöjä, mutta sukupuolinormit koskekettavat kaikkia ihmisiä, eli myös kaikkia toimintaterapian asiakkaita). Tämä päämäärä toteutuu toki vain sillä ehdolla, että toimintaterapeutit itse hyödyntävät tätä opinnäytetyötä. Näin ollen siis myös toimintaterapia kokonaisuutena ammattialana on tämän opinnäytetyön hyötyjä. Opinnäytetyöni aihe ei ole ajankohtainen siksi, että moninaisuus ilmiönä olisi uusi (sukupuolella, sen kokemisen tavoissa ja ilmaisemisessa on ollut kirjoja aina) vaan siksi, että aiheesta keskustellaan nyt enemmän kuin koskaan, ja kykyä huomioida moninaisuutta oletetaan sosiaali- ja terveysalan ammattilaisilta. Jos toimintaterapian alana halutaan pysyvän ajanmukaisena, ei tätä aihetta voi sivuuttaa.

6.2. Tutkimustyyppi

Tutkimukseni on laadullinen eli kvalitatiivinen tutkimus. Kvalitatiivisen tutkimuksesta tekee se, että se ei pyri tilastolliseen yleistettävyyteen. Tutkimuksen tarkoituksena on ollut hankkia laadullista tietoa, eli tässä työssä tietoa haastateltavien subjektiivisista kokemuksista ja merkityksenannoista suhteessa heidän omaan identiteettiinsä, sukupuoleensa ja elämäkokemuksiin.

Tämän tutkimuksen aineiston analysoinnissa sovelsin teoriasidonnaista sisällönanalyysia, koska analyysin aihe-alueet ja haastattelun teemat pohjautuvat selkeästi Inhimillisen toiminnan malliin ja toiminnallisen identiteetin käsitteeseen, mutta en ole soveltanut sellaisenaan OPHI-II-arviointikriteeristöä analyysissäni. Teoriasidonnaista lähestymistapaa aineistoon voidaan kutsua myös abduktiiviseksi päättelyksi. Teoriasidonnainen aineiston analyysi ei perustu suoraan teoriaan, mutta kytkennät siihen ovat havaittavissa. Tällöin aineistosta tehdyille löydöksille etsitään tulkintojen tueksi teoriasta seli-

tyksiä tai vahvistusta, mutta tehdään tarvittaessa myös huomioita empirian vastaamattomuudesta aiempaan näyttöön. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.)

Aineiston käsittelyn tapaani voi myös kutsua hermeneuttiseksi, sillä aineiston luokittelu, analyysi ja tulkinta ovat edenneet päällekkäin, rinta rinnan. (Hirsjärvi & Hurme 2010: 136). Tarkemmin ottaen etenin analyysissäni merkitysten tiivistämisen kautta niiden luokitteluun ja siitä edelleen tulkintaan, eli kokonaisuuden hahmotteluun. Analyysi, luokittelu, tulkinta ja ajatusten auki kirjoittaminen vuorottelivat työn edetessä jatkuvasti.

Analysoin molemmat haastattelut erillisinä kokonaisuuksina, jonka jälkeen etsin niistä yhtäläisyyksiä. Luin ensin molemmat haastattelujen litteroinnit useaan kertaan läpi. Etsin tekstistä yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia ja kategorioin niitä värien avulla, ensin nimeämättä. Sitten aloin järjestellä läpi käymääni aineistoa, molempia haastatteluja erikseen ja eri otsikoiden alle, jotka tässä työvaiheessa olivat tahto, tottumus, suorituskyky. Nämä kategoriat valitsin siksi, että ne ovat Inhimillisen toiminnan mallissa ihmisen osakokonaisuuden alajärjestelmiä. Kun olin organisoinut aineistoa huomasin kuitenkin, että haastateltavan näkemys omasta suhteestaan ympäristöön oli myös varsin keskeinen, joten lisäsin ympäristön yhdeksi yläkategoriaksi. Kun tämä jäsentely oli tehty, tiivistin ja pelkistin lausumien sisältöä. Esimerkiksi:

Ilmaisu tekstissä: puhtaasti kiinnostus eli... mä en tienny mitään (alasta) mä vaan niinku ähhh välivuotena mietin et mitä mä tekisin elämälläni ja hain kaikkia mahdollisia opiskelupaikkoja... löysin lehdestä ilmoituksen et... ei tarvii mitään osata sitä ja aattelin et täähän vaikuttaa mielenkiintoselta

Tiivistetty ilmaisu: Etsi tietoisesti sopivaa opiskelusuuntaa ja löysi mielenkiintoiselta vaikuttavan alan

Luokka: Tahto (mielenkiinnon kohteet)

Tämän jälkeen tarkastelin, miltä toiminnallinen identiteetti tämän jäsentelyn mukaan näyttäytyy: onko haastateltava tietoinen itsestään tahdon, tottumuksen ja suorituskyvyn osa-alueilla ja ohjaako hänen elämänsä arvopohjainen toiminnallinen narratiivi. Tulkintani tiivistin yhtenäisemmäksi tekstiksi (luku 7), josta jätin pois aineiston jaottelun kategorioiden alle. Näin siksi, että valtaosa aineisto sisällöstä lukeutui useampaan kategoriaan ja yhtenäisestä tekstistä lukijalle myös hahmottuu selkeämpi kuva haastatellun toiminnallisesta elämäntilanteesta ja toiminnallisesta identiteetistä.

Tämän jälkeen siirryin toiseen tutkimuskysymykseen, eli aloin tarkastella aineistoa uudestaan siitä näkökulmasta, minkälaisia kohtaamisia haastateltavilla on ollut tervey-

denhuollossa. Tätä jäsentelyä tosin tein jo osittain ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastaamisen kanssa päällekkäin.

6.2.1 Teemahaastattelu

Menetelmäksi selvittää ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin omaavan ihmisen toiminnallista identiteettiä valikoitui tähän opinnäytetyöhön teemahaastattelu. Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelumenetelmä, joka asettuu lomakehaastattelun ja strukturoidun haastattelun välimaastoon. Vastausvaihtoehtoja ei ole rajattu valmiiksi annettuihin vastauksiin, joista haastateltava valitsee, vaan haastateltavat saavat tuottaa vastauksensa haastattelijan esittämiin kysymyksiin vapaasti omin sanoin. (Hirsjärvi & Hurme 2010: 48.)

Teemahaastattelussa haastattelun teemat ovat etukäteen päätetty. Teemahaastattelun puolistrukturoitu rakenne ilmenee siten, että haastattelija toimii ja etenee haastattelussa etukäteen pohdittujen kysymysten avulla, mutta kysymysten esittämisessä ja käytössä on paljon vapautta. Haastattelija siis käyttää haastattelussa paljon tilannekohtaista harkintaa. Hän voi muuttaa etukäteen suunniteltua kysymysten esittämisjärjestystä ja jättää pois ja/tai lisätä kysymyksiä haastattelun edetessä, jos kokee sen tarkoituksenmukaiseksi. Teemahaastattelussa korostuu haastateltavien oma elämysmaailma ja heidän ainutlaatuinen kokemuksensa haastattelussa käsiteltävistä tilanteista (Hirsjärvi & Hurme 2010: 48). Voisi siis sanoa, että teemahaastattelussa haastattelija joutuu käyttämään paljon omaa henkilökohtaista harkintaansa sen suhteen, mitä jatkokysymyksiä hän haastattelun edetessä esittää. Haastattelija joutuu koko haastattelun ajan tietoisesti pohtimaan, mitkä kysymykset veisivät haastateltavaa lähemmäs kiinnostuksen kohteena olevaa aihetta. Jatkokysymyksillä voi myös ohjata haastateltava takaisin aiheen äärelle, jos hänen vastauksensa siirtyvät haastattelijan arvioin mukaan liian kauas haastattelun teemasta.

Haastattelu on vuorovaikutuksellinen tapahtuma, joka toteutuu ennen kaikkea kielen välityksellä. Teemahaastattelu voidaan nähdä tilanteena, jossa tapahtuu *yhteisrakentamista* (co-construction) sanojen ja kielenkäytön avulla. Yhteisrakentaminen tarkoittaa sitä, että vaikka haastattelussa tarkoituksena on selvittää, minkälaisia merkityksiä haastateltava antaa käsiteltäville aiheille, on myös haastattelijalla aktiivinen rooli siinä, millaisia vastauksia haastateltava tuottaa. Haastattelijan kysymykset, jatkokysymykset, nonverbaalinen viestintä sekä kyseisen hetken ainutlaatuiset puitteet vaikuttavat siihen, minkälaisia vastauksia ja merkityksen antoja haastateltava päätyy juuri tässä kyseisessä tilanteessa muodostamaan. (Hirsjärvi & Hurme 2010: 49.)

Valitsin aineistonkeruumuodoksi nimenomaan haastattelun, sillä en koe, että henkilön toiminnallisen identiteetin muotoutumisesta voidaan saada tarpeeksi informaatiota esimerkiksi strukturoidun kyselyn avulla. Haastattelussa vastauksen laajuutta kuhunkin kysymykseen ei ole ennalta rajattu ja haastattelija voi esittää jatkokysymyksiä ja pyytää tarkennuksia tarvittaessa heti. Kasvokkain toteutettava haastattelu on mielestäni haastateltavaa kunnioittava tapa toteuttaa haastattelu.

Tässä opinnäytetyössä käytetty haastattelurunko muodostui OPHI-II:n kysymysten pohjalta, mutta en käyttänyt runkoa sellaisenaan kysymyksestä kysymykseen. Aloitin haastattelut kysymällä haastateltavilta, kuinka he haluavat tulla puhutelluksi. Lisäsin myös haastattelurunkoon erikseen kysymyksiä sukupuoli-identiteetistä; kysyin haastateltavilta, kuinka he identifioituvat, kuinka sukupuoli-identiteetin muotoutuminen on edennyt, onko identiteetti ollut helppo hyväksyä ja onko itse tällä hetkellä sinut oman sukupuolensa suhteen sekä henkisesti että fyysisesti. Kysyin, kokevatko he elävänsä sukupuoli-identiteettinsä mukaista elämää elämän eri osa-alueilla ja eri toimintaympäristöissä, ovatko käyneet läpi sukupuolenkorjaushoitoja tai haluaisivatko ja jos, niin miksi. Jos sukupuoleen suoraan liittyvää hoitohistoriaa oli, kysyin sen vaikutuksesta elämään ja identiteettiin. Kysyi myös yleisesti kohtaamisesta terveydenhuollossa silloin, kun hoitoon hakeutuminen ei liittynyt suoraan sukupuoleen. Sukupuoli elämään vaikuttavana asiana tuli haastatteluissa puheeksi myös muiden, kuin suoraan niihin liittyvien kysymysten kohdalla. Tähän saattaa tietysti vaikuttaa se, että haastateltavat olivat tietoisia opinnäytetyön aiheesta ja tiesivät, että olen kiinnostunut heidän sukupuoli-identiteetistään. Tästä syystä tämän opinnäytetyön pohjalta ei voi tehdä tulkintoja siitä, toisivatko ei-binääriset toimintaterapian asiakkaat tavallisesti esiin sukupuolensa vaikutusta elämäänsä OPHI-II haastattelun myötä, jos alkuperäistä haastattelurunkoa käytettäisiin sellaisenaan.

6.3 Haastateltavat

Haastateltavia opinnäytetyöhöni etsin ottamalla yhteyttä Seta ryhyn sekä Trasek ryhyn. Välitin heille tiedotteen jaettavaksi omissa kanavissaan (liite 1). Sain useita yhteydenottoja, joista haastateltaviksi valikoitui 2 ihmistä pääkaupunkiseudulta. En tuntenut millään lailla entuudestaan kumpaakaan haastateltavista, eikä minulla ollut heistä minikäänlaisia ennakkotietoja. Haastateltaville oli sisäänottokriteerejä, jotka olin kirjannut tiedotteeseen. Kirjoitin etsiväni ”..yli 24-vuotiaita haastateltavia, jotka ovat sukupuoli-identiteetiltään jotakin muuta, kuin cis-sukupuolisia. Haastateltavilta toivon halua ja kykyä pohtia omaa minuuttaan ja sukupuoli-identiteettiään.” Etsin ihmisiä, jotka ovat valmiita keskustelmaan itsestään sekä sukupuolestaan, koska haastattelussa tulnaisiin kes-

kustelemaan nimenomaan näistä aiheista. Myös OPHI-II:ssa linjataan, että asiakkaan täytyy olla riittävän kypsä ja tietoinen itsestään vastaamaan kysymyksiin (Kielhofner 1999: 38). Etsin yli 24-vuotiaita haastateltavia osittain samasta syystä; etsin haastateltavia, joiden sukupuoli-identiteetti olisi jo todennäköisimmin vakiintunut. Yhteyttä otta-neista haastateltaviksi valikoituivat ne, joiden kanssa haastattelu onnistu molempien osapuolien aikataulujen puitteissa.

6.4 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys

Luotettavuus tutkimuksessa tarkoittaa sitä, että tutkimuskysymyksiin pyritään aidosti etsimään vastaus aineistosta, eikä johtopäätöksiä ole hahmoteltu etukäteen. Aineistos-ta ei jätetä tarkoitushakuisesti mitään pois analyysiä tehdessä. Aineiston käsittelijä huomioi siis aineiston kokonaisuutena.

Kvalitatiivinen tutkimus on aina jossain määrin tulkinnallista. Tuotettu analyysi on aina yksi tulkinta kyseisen tutkimuksen aineistosta ja samaa aineistoa voitaisiin käsitellä monin eri tavoin. Laadullisessa analyysissä aineistoa tarkastellaan kulloisenkin kysy-myksenasettelun kannalta olennaisista tulokulmista, vaikka muunkinlaiset näkökulmat samaan aineistoon olisivat mahdollisia (Alasuutari, 40). Käsittelin aineistoa siis ennalta rajatusta viitekehystä käsin. Vaikka aineiston käsittelyssä tehdään tulkintaa, on pe-rustelut tehdyille johtopäätöksille pystyttävä esittämään aineistolähtöisesti. Näin olen nähdäkseni toiminut.

Opinnäytetyöni luotettavuutta pyrin vahvistamaan myös kirjoittamalla mahdollisimman tarkan kuvauksen tutkimusprosessin etenemisestä sekä määrittelemällä selkeästi työni taustateoriat sekä keskeiset käsitteet. Käytettävien lähteiden kirjaaminen lähdeluette-loon ja tekstiviittausten merkitseminen ovat osa tutkimuksen luotettavuutta samoin kuin mahdollisimman tuoreen tutkimustiedon käyttö. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997.) Näin lukija pystyy arvioimaan itse työn luotettavuutta, eettisyyttä, paikkaansapitävyyttä sekä lähteiden hyödyntämisen osuvuutta.

Luotettavuutta pyrin haastattelujen osalta vahvistamaan niin, että varmistin nauhurin toimivuuden sekä ennen haastattelua, että sen alussa. Varmistin myös haastattelun kuluessa, että nauhuri nauhoittaa. Valitsin haastattelutilaksi rauhallisen, suljetun tilan, jossa ei haastattelijan ja haastateltavan lisäksi ole muita, ja jonka ympäristö on hiljai-nen. Näin ollen haastattelunauhoissa ei ole kohinaa tai muita häiriöääniä, jotka voisivat tehdä puheen tulkinnasta haastavaa, eikä haastateltava jätä mitään kertomatta aina-kaan siksi, että tilassa on sivullisia ihmisiä. Haastattelujen litteroiminen mahdollistaa haastattelujen tarkan analyysin ja useaan kertaan läpi käymisen, joka on luonnollisesti

huomattavasti luotettavampi tapa tehdä sisällönanalyysiä, kuin muistinvarainen tai muistiinpanoihin nojaava tulkinta haastattelusta. Aineistosta tehtyjen tulkintojen luotettavuutta lisää suorien lainauksien sisällyttäminen opinnäytetyön raporttiin.

Tutkimuksen eettisyys koskee niin aineiston keräämistä ja käsittelyn tapaa, tulosten raportoinnin tarkkuutta kuin haastateltavien kohtelua. Aineiston keruuta ja käsittelyä käsittelin edellisessä kappaleessa. Tutkimuksen luotettavuus heijastuu siis myös sen eettisyyteen. Virheellistä tutkimusta voidaan pitää epäeettisenä, vaikka sen tekemisessä ei olisi harjoitettu tietoista vilppiä (Ryynänen, Myllykangas 2000:77). Tulosten raportoinnissa pyrin täsmällisyyteen ja selkeyteen parhaani mukaan.

Haastateltavat osallistuivat haastatteluun vapaaehtoisesti. Haastatelluille on luvattu anonymiteetti, eli heitä tai heidän haastattelussa mainitsemiaan ihmisiä ei voi tunnistaa lopullisesta työstä, eikä heidän henkilöllisyyttään paljasteta muillakaan tavoin. Haasteen anonymiteetin säilyttämiselle teki osittain se, että haastateltavien kertomassa olisi ollut opinnäytetyön kannalta olennaisia tekijöitä, mutta joiden avaaminen työssä tekisi haastateltavat alttiiksi tunnistamiselle.

Haastateltavat saivat sekä kirjallista että suullista tietoa opinnäytetyöstä ja allekirjoittivat ennen haastattelua suostumuksen (liite 2), jossa oli liitteenä tiedote haastateltavien etsimiseksi (liite 1, käsitelty kappaleessa 5.3). Suostumus käytiin yhdessä suullisesti läpi haastattelun alussa. Toimitin molemmille haastatelluille haastattelujen jälkeen, ennen opinnäytetyön virallista palauttamista ja julkaisua opinnäytetyön raportin sen hetkisen kirjallisen vaiheen (jotta konteksti olisi selkeä), joka sisälsi heidän haastattelunsa analyysin ja siitä tehdyt tulkinnat sekä johtopäätökset. Tarjosin haastatelluille tilaisuuden vielä kommentoida ja täsmentää, jos heistä tuntui, että olin ymmärtänyt jotakin heidän kertomassaan väärin, tai jotain erittäin olennaista aiheen kannalta oli jäänyt haastattelussa käsittelemättä. Tähän ratkaisuun päädyin siksi, että OPHI-II arviointimenetelmää käytettäessä, johon oma haastattelurunkoni pohjasi, toimintaterapeutti ja haastateltava kokoavat haastateltavan kertomasta elämäntarinan. Tämä on haastateltavalle mahdollisuus varmentaa toimintaterapeutin tulkinta hänen kertomastaan. Koska tätä osuutta ei tässä opinnäytetyössä toteutettu, halusin tarjota haastatelluille toisenlaisen mahdollisuuden käydä tulkintani läpi. Tämä liittyy toki myös työn luotettavuuteen.

7. Toiminnallinen identiteetti haastateltavien kertomuksissa

Tässä luvussa hahmottelen vastausta ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni, eli: mikä on sukupuoli-identiteetin suhde toiminnalliseen identiteettiin, kun asiakas on sukupuoli-

identiteetiltään ei-binäärinen? Tässä luvussa käyn siis läpi vastausta kysymykseen oman aineistoni perusteella, toisenlainen aineisto olisi voinut tuottaa erilaista tietoa. Tein molemmista haastatteluista erilliset analyysit. Käsittelem haastattelut tässä lyhyesti erikseen ja sitten kokoon niiden yhtäläisyyksiä. Erittelen analyyseja tähän työhön lähinnä niiltä osin, kun ne koskettavat nimenomaan haastateltavan sukupuoli-identiteetin vaikutusta toiminnalliseen identiteettiin. Aineiston avaaminen kokonaisuudessaan ei olisi tarkoituksenmukaista ja yksityiskohtainen erittely olisi riski anonyymiydelle. Kuvailen kuitenkin myös haastateltavien yleistä elämäntilannetta, jotta sukupuoli-identiteetin konteksti eli suhde toiminnalliseen elämäntapaan ja toiminnalliseen identiteettiin olisi lukijalle ymmärrettävä. Toimintaterapian asiakkaaksi tullaan tyypillisesti silloin, kun asiakkaan toimintakyky on jollain lailla alentunut, mutta alentunut toimintakyky tai min-käänlainen vamma tai sairaus ei ollut sisäänottokriteeri haastattelulle.

Ensimmäinen haastateltava (jatkossa H1) on kolmekymppinen queerihmiseksi identifioituva ihminen. Tarkemmin hän kertoo identifioituvansa transmaskuliiniseksi muunsukupuoliseksi. H1 on syntymässä määritelty naiseksi. Hän kuvailee identiteettiään seuraavaasti: ”mä en nää että mä olisin mitenkää 100% mies tai nainen, vaan se häilyy ehkä enemmän kuitenkin siellä maskuliinisen puolella”. (Setan (2018) määritelmän mukaan gender queer sanaa käytetään tyypillisesti viittaamaan ei-binääriseen sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun. Sillä kuvataan rajojen, normien ja tarkkojen määrittelyjen rikkomista, välttämistä tai kyseenalaistamista.) H1 on hakenut ja saanut sukupuolenkorjaushoitoja ja kertoo pitävänsä itsestään hyvin paljon enemmän nyt, kuin ennen hoitoja. H1 ei ole muuttanut syntymässä määriteltyä sosiaaliturvatunnusta, eikä näe sille tällä hetkellä tarvetta.

H1 käy kokopäivätoissa ja aikoo suorittaa ammattiinsa liittyvää jatkokoulutusta lähitulevaisuudessa. H1 on tehnyt tietoisin päätöksen ammatinvalintansa suhteen ja nauttii työstään sekä viihtyy työpaikallaan. H1 kertoo, että on huomannut ammattiin valmistumisen jälkeen sen olevan sopiva ala hänen sukupuolensakin kannalta, sillä asiakastyössä hänellä on selkeä rooli, johon henkilökohtaisia ominaisuuksia ei edes odoteta tuotavaksi (häneltä ei siis jatkuvasti odoteta selontekoja omasta sukupuolestaan eikä aihe juuri nouse esille). H1 nimeää nykyisen työnsä toiseksi elämänsä merkityksellisimmistä asioista. Työpaikan tärkeyttä H1 perustelee myös hänessä vuosien varrella tapahtuneen muutoksen (sukupuolenkorjausprosessi) hyvällä vastaanotolla. H1 myös tuntee velvollisuutta omaa viiteryhmäänsä ja muita vähemmistöjä kohtaan ja kertoo puuttuvansa syrjivään puheeseen kuullessaan sitä esimerkiksi työpaikallaan: ”mä nyt olen kumminki vähemmistössä ni koen et mulla on tietynlainen vastuu myös muista vähemmistöistä”. H1 kertoo, että on alkanut toimia tällä tavoin etenkin sen jälkeen, kun alkoi identifioitua nykyisellä tavalla. H1 tuo esiin, että haluaa tietoisesti identifioitua ni-

menomaan queer-ihmiseksi siksi, että queer sana heijastelee hänen omaa arvomaailmaansa sekä kertoo siitä, millaisista ihmissuhteista hän viehättyy. H1 kuvailee queer-käsitettä osana arvomaailmaansa: ”Sit siinä on semmonen tietynlainen ylpeyden fiilis niinku että mä en oo siis juurikaan asioiden kanssa kaapissa.. et se tulee siinä kans, et jos jollakulla on semmonen olo, et se ei pysty mua hyväksymään, ni se on sen ongelma eikä mun..”. H1 siis tunnistaa selkeästi oman identiteettinsä sekä kokee siitä ylpeyttä. Hän itsetuntonsa ei perustu muiden ihmisten käsityksille vaan omille tunnistetuille arvoille.

Sukupuoli-identiteettinsä muotoutumista H1 kuvailee tyypilliseksi sateenkaari-ihmisen identiteetin muotoutumisen kaareksi; ”mä oon käyny sen perus tämmösen sateenkaari-ihmisten kaaren”. H1 on ensin koittanut elää syntymässä määritellyn sukupuolen mukaisesti, eli naisena, sekä heterona. Tämän jälkeen hän on määritellyt itsensä biseksuaaliksi, ja tämän jälkeen lesbonaiseksi ja elänyt naisen kanssa parisuhteessa. H1 kuvailee, että täysi-ikäistymisen kynnyksellä tuntui kuitenkin siltä, että hän ei elä identiteettinsä mukaisesti: ”täs on nyt jotain mikä ei nyt toimi”, mutta ei ole ollut tietoinen ei-binäärisestä sukupuolesta sanojen tai ilmiön tasolla. H1 kertoo hakeutuneensa kohtaamansa parisuhdeväkivallan jälkeen ensimmäistä kertaa terapiaan ja alkoi etsiä ja löytää enemmän tietoa sukupuolen moninaisuudesta. H1 kuvailee, että ei saanut tässä parisuhteessa olla aidosti oma itsensä, eikä puoliso pystynyt hyväksymään hänen identiteettiään.

Myös lähdekirjallisuus tukee havaintoa siitä, että sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen herkästi liitetään yhteen heteronormatiivisen oletuksen mukaisesti. Heteronormatiivisuus tarkoittaa sitä, että heteroseksuaalisuus on se seksuaalisuuden muoto, jonka ihmisten lähtökohtaisesti oletetaan omaavan (Karvinen 2017). Ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin omaavien ihmisten haastatteluissa toistuu kokemus, jossa seksuaalinen suuntautuminen tai seksuaaliset mieltymykset ovat saaneet epäilemään omaa koettua sukupuoli-identiteettiä tai hidastaneet oman identiteetin tunnistamista (esim. Stålström 2011: 109–110). Esimerkiksi naiseksi syntymässä määritelty, mieheksi itsensä kokeva henkilö saattaa hämmentyä omasta sukupuolikokemuksestaan viehättyessään seksuaalisesti/romanttisesti miehistä, koska ajattelee heteronormatiivisesti vain naisten viehättyvän miehistä. Seksuaalisen suuntautumisen variaatiot ovat myös paremmin tunnettu ilmiö, kuin sukupuolen moninaisuus, joka voi osaltaan vaikuttaa siihen, että identiteetin hämmennyksen syytä lähdetään etsimään enemmän seksuaalisuudesta kuin sukupuolesta.

Yleisesti luonnehtien H1:llä on haastattelun perusteella selkeä käsitys omasta toiminnallisesta identiteetistään. H1 tunnistaa tavoittelemansa toiminnallisen elämäntavan,

jota ohjaavat arvot ja kiinnostuksenkohteet. Hän tekee tietoisia valintoja ja tekoja näihin tavoitteisiin pääsemiseksi. H1 on sitoutunut erilaisiin rooleihin ja tunnistaa sekä niihin liittyvän vastuun, että osaa asettaa rajoja muiden odotuksille itseään kohtaan (kuvailee esimerkiksi pyytäneensä perheeltään tiettyjen nimitysten käyttöä huolimatta siitä, että tämä on ollut joillekin perheenjäsenille haaste). H1 nimeää useita itselleen tärkeitä asioita, kiinnostuksenkohteita ja harrastuksia, joita harjoittaa säännöllisesti. Hän nimeää myös asioita, joista on luopunut ja sanoittaa perustelut sille, miksi on luopunut näistä asioista. Esimerkiksi lapsuuden ja nuoruuden liikuntaharrastus jäi pois, koska H1 koki vaikeaksi yhdistää harrastuksen ja ystävien tapaamisen vapaa-ajalla.

Tulevaisuutensa H1 näkee varsin positiivisesti, eikä toivo sen juuri eroavan nykyisestä elämäntilanteesta: ”Luulen et mun arki ei itessään oo kauheesti muuttunu..” ”ylipäättään tulevaisuuteen niin se yleisfiilis on hyvä”. Näin ollen H1:n voi sanoa olevansa tyytyväinen elämäntapaansa ja löytävänsä tyydytystä ja merkitystä elämässään.

Toinen haastateltava (jatkossa H2) on nelikymppinen sukupuoli-identifioituva henkilö pääkaupunkiseudulta. Hän viittaa itseensä myös muunsukupuolisena. H2 kuvailee sukupuoli-kokemustaan seuraavasti: ”En tiedä onko siinä eroa, että sanon että oon sukupuoli-identiteettiä, kuin että mulla ei oo sukupuoli-identiteettiä. Mä en koe et niillä on isoo eroa.” , ” Et ei oo mitään sellasta asiaa kuin sukupuoli, ei mikään resonoi sisällä.” Syntymässä H2 on määritelty naiseksi. Hän kertoo olevansa sinut sen kanssa, kuinka identifioituu ja nauttivansa omasta sukupuolestaan. Hän kuvailee kokemustaan: ”totuus tavallaan siitä on ollu semmonen, et no mut tän mä nyt ainakin tiedän. ja se on semmonen henkilökohtanen ja hyvä juttu”, ”se hykerryttää mua, se on semmonen kiva, oma juttu”. H2 myös kertoo, että kokemus sukupuolesta on ollut aina kohtuullisen selkeää, vaikka sanoja sitä kuvaamaan ei löytynytäkään ennen myöhäistä teini-ikää. Näin ollen hänellä ei ole ollut oman sukupuoli-identiteettinsä suhteen selkeää käännekohtaa: ”mulla ei oo koskaan ollu mitään suurta valaistumista tän asian suhteen”. Kertoo, että vaihtaisi sosiaaliturvatunnuksena, jos kolmas sukupuolimerkintä tulisi Suomessa omalla ilmoituksella vaihdettavaksi.

Sen suhteen, miten sukupuoltaan tilanteisesti ilmentää, H2 kuvailee kokevansa jossain määrin paineita pukeutua androgyynisesti, eli ilmentämättä pukeutumisen kautta selkeästi mitään tiettyä sukupuolta. H2 käy kokopäivätoissa ja puhuu työnsä puolesta eri yleisöille. Hän kertoo, että on tämän esillä olon myötä alkanut kaventaa omaa pukeutumisen ja koristautumisen tapaansa: ”Must tuntuu et mul on tietty hahmo, jota mun pitää esittää. Mä toivon et mä teen sillä jotain työtä et mä saan ei-binäärisiä ihmisiä näkyväksi” .. ”Että mä en voi jotenki irrotella ehkä siellä. Tai ainakaa vielä”. Sukupuoleen

liittyvää diagnoosia tai korjaushoitoja H2 ei ole hakenut eikä koe kirurgisille operaatioille tai hormonihoidoille tarvetta.

Yleisesti luonnehtien H2:lla on selkeä käsitys omasta toiminnallisesti identiteetistään. H2 osaa sanoittaa asioita, joita tulevaisuudelta toivoo. Hänellä on paljon kiinnostuksenkohteita ja hän harrastaa itselleen merkityksellisiä aktiviteetteja viikoittain. H2 tunnistaa toivomansa elämäntavan, joka poikkeaa jossain määrin siitä, minkälainen nykyinen elämäntilanne on, mutta kokee olevansa siirtymässä kohti toivottua elämäntapaa. Lievää tyytymättömyyttä arkeen kuvaa se, että kerrottuaan tyypillisestä päivästä, joka sisältää täyden työpäivän ja harrastamista itsekseen, H2 summaa arkipäivänsä: ”Et ihan kauheasti mitään ei tapahdu”. Haastattelussa nousee useasti esiin työuupumus, josta H2 kuvailee toipuneensa lähes kokonaan, vaikka vaikeita hetkiä tulee edelleen. H2 kertoo myös sairastaneensa useita masennusjaksoja varhaisteini-ikäisestä lähtien ja ennakoii masentuvansa vielä tulevaisuudessa, koska pitää sitä tilastollisesti todennäköisenä. H2 kuvailee, että vaikka masennus on vaikea asia, hän on oppinut tulemaan toimeen sairastamisen kanssa ja tietää masentuneenakin ollessaan, että tilanne ei jatku samanlaisena ikuisesti. H2 siis osaa arvioida ja tunnistaa omia kykyjään ja rajoitteitaan.

Vapaa-ajan käytön suhteen H2 toivoo jaksavansa harrastaa enemmän itselleen tärkeitä asioita, kuten ruuanlaittoa ja kulttuuria ja tapaavansa enemmän ystäviään. H2 kertoo ystäväpiirinsä olevan monimuotoinen ja kuvailee ystäviään positiiviseen sävyyn. Harrastukset kuuluvat tälläkin hetkellä H2:n päivittäiseen arkeen, näitä hän toteuttaa pääsääntöisesti yksin. H2 kuvailee myös erilaisia toiminnan muotoja, kuten ystävien säännöllisempää tapaamista ruuanlaiton merkeissä, joita haluaisi tehdä, mutta joita ei tällä hetkellä saa tyydyttävästi integroitua arkeensa. H2:n arjen sosiaalinen piiri kaventui pitkään kestäneen sairastamisen myötä. Arjen rakenne liittyy myös unettomuuteen, josta H2 on kärsinyt. Hän kuvailee tarvitsevansa paljon rauhoittumisaikaa iltaisin ennen nukkumaan menemistä, ja tämä on yksi syy, miksi ei halua tällä hetkellä täyttää iltojaan menoilla. H2 kertoo, että riittävä unen saanti on asia, johon hän panostaa tällä hetkellä, ja kertoo myös nukkuvansa hyvin.

Erilaisten toiminnallisten roolien suhteen H2 kuvailee kokemuksiaan ja valintojaan hiekan ristiriitaisesti. Sukupuoltaan H2 kuvailee positiiviseksi asiaksi ja sukupuoli näyttäytyy asiana, joka tarjoaa hänelle vahvan tunteen identiteetistä. H2 on hyvin sitoutunut muunsukupuoliseen rooliinsa, jonka myös itse sanoittaa yhdeksi julkiseksi roolikseen. Alettuaan puhua sukupuoli-identiteetistään avoimesti H2 on alkanut kokea sen ilmentämisen tavat rajallisina. Hän kuvailee kokemustaan: ”totta kai on ilmeistä, et mä en edusta kaikkia suomen (...) muun sukupuolisia ihmisiä, mut on ilmeistä, et sillä on jo-

tain seurauksia” (minkälaisena muille näyttäytyy). H2 myös kuvailee olevansa jumissa tietynlaisessa pukeutumistyyliässä, joka ”ei sano mitään mihinkään suuntaan mistään sukupuolesta”. H2 kertoo pitävänsä esteettisesti monista naistyyppillisemmistä vaatteista, ja olevansa myös kiinnostunut käyttämään sellaisia enemmän, kuin tällä hetkellä käyttää. H2 kuitenkin kokee painetta näyttäytyä ”muunsukupuolisesti”. H2 siis yhdistää muunsukupuolisuuteen erilaisia velvollisuuksia suhteessa siihen, miltä hän näyttää ja kokee olevansa omalta osaltaan vastuussa yhteisöstään (sukupuoleltaan ei-binääriset): ”mä koen et mä voin ehkä jotenkin tehdä hyvää sillä lailla et mä näytän tietynlaiselta”. Toisaalta tämä liittyy myös väärin luokitelluksi tulemisen pelkoon, sillä H2 kuvailee, että ei halua pukeutua erityisen naiselliseksi osin siksi, etteivät muut ajattelisi, että hänen muunsukupuolisuutensa on ollut jonkinlainen vaihe.

H2 on itse hyvin tietoinen toimintansa ja mieltymystensä välisestä ristiriidasta ja tunnistaa vaikeuden löytää sopiva tasapaino oman sukupuolensa ja sen ilmentämisen välille. Hän sanoittaa, että voisi olla välittämättä näistä sukupuolensa ilmentämiseen liittyvistä paineista, mutta kokee kuitenkin halunsa edistää muunsukupuolisten näkyvyyttä omalla tavallaan tällä hetkellä hyvin merkitykselliseksi.

H2 kertoo, että hänellä on aina ollut hyvin vahva näkemys siitä, että hän haluaa olla vahvasti oma itsensä kaikessa sosiaalisessa interaktiossa ja kertoo tähtäävänsä siihen, että olisi aina mahdollisimman läsnä. H2 sanallistaa toisaalta myös, että on töissä joutunut harjoittelemaan itselleen työminää, joka auttaa, jos hän kohtaa työpaikalla ahdistavia asioita tai tilanteita. H2 siis tunnistaa, että erilaiset roolit voivat myös edistää hyvinvointia. H2 pitää tärkeänä etappina sitä, että ei ajattele enää työasioita vapaa-ajalla.

Myös työnsä suhteen H2:lla on vahva vastuuntunto ja työ on hänelle todella tärkeää. Hän suhtautuu työhönsä intohimoisesti. Kysyttäessä elämän suurimmista saavutuksista H2 ottaa työnsä esiin ja kertoo olevansa hyvä työssään. Hän pääsee myös yhdistämään työssä erilaisia taitoja ja mielenkiinnon kohteita. H2 kertoo, että hänelle on haaste palkita itseään tai antaa itselleen tunnustusta ja kuvailee itseään perfektionistiksi. H2:lla on siis voimakas velvollisuudentunne työtään kohtaan. Hän odottaa myös menestyvänsä työssään ja työ on hänestä mielekästä. H2 nostaa erikseen esiin hyvänä asiana sen, että ei voi edetä nykyisessä työssään, hän on tyytyväinen tämän hetkiseen työnkuvaansa.

Molemmat haastateltavat kertovat korjaavansa muiden oletuksia omasta sukupuolesta, mutta hyvin vaihtelevasti. Tyypillistä molemmille on, että ennestään tuntemattomien ihmisten oletuksia harvoin lähdetään juurta jaksain korjaamaan. H2 kertoo tosin, että

saattaa ajoittain korjata tuntemattomiakin, joita kohtaa satunnaisesti ja jotka puhuttelevat häntä esimerkiksi kadulla neitinä tai rouvana, toteamalla yksinkertaisesti ”en ole nainen”, selittämättä asiaa sen tarkemmin.

Myös koettu vastuu sukupuolivähemmistöistä oli molemmissa haastatteluissa esiin tullut yhdistävä tekijä, vaikkakin tavat ottaa ja kantaa tätä vastuuta olivat jokseenkin erilaiset. Haastatelluilla on siis selkeä tietoisuus siitä, että he ovat osa ja edustavat omaa vähemmistöryhmäänsä ja kokevat myös vaikuttavansa sen sisällä koettuun hyvinvointiin toimimalla, käyttäytymällä sekä pukeutumalla tietyllä tavalla.

Ympäristön merkitys korostuu molemmissa haastatteluissa. Tämä on tietysti cis-normatiivisen kulttuurimme puitteissa täysin loogista, sillä cis-sukupuolisten ja heteroseksuaalisten ihmisten ei tarvitse ”tulla ulos kaapista”. Ei-binääriset joutuvat siis erikseen kertomaan ja selittämään sukupuolikokemustaan ainakin osalle läheisistään ja kumoamaan cis-sukupuolisia oletuksia. Esimerkiksi:

H1 vanhemmilleen: ”mä en ihan tiedä mikä mä oon.. ”

Myös sukupuolitetuissa julkisissa tiloissa liikkuminen ja toimiminen on sellainen ympäristöön liittyvä asia, joka aiheuttaa ajoittain pohdintaa ympärillä olevin ihmisten reaktioista. Tällaisia paikkoja ovat tyypillisesti esimerkiksi WC:t ja pukuhuoneet. Samoin jo itse valintatilanne, eli pakko valita joko vain naisille tai miehille osoitetusta tilasta, saattaa tuntua turhauttavalta ja turhalta. H2 kertoo, että esimerkiksi sellaisten liikuntamuotojen harrastaminen, jotka muuten kiinnostaisivat, mutta joissa on selkeästi naisille ja miehille osoitetut roolit – kuten tietyt paritanssilajit – ei tuntuisi mielekkäältä, koska hänelle ei löydy lajin parista luontaista paikkaa.

Ympäristön roolia ihmisen toiminnalliseen identiteettiin vaikuttavana tekijänä ovat tarkastelleet mielenkiintoisesta näkökulmasta Shanon Phelan ja Elizabeth Anne Kinsella (2011). He lähestyvät tutkimusartikkelissaan toiminnallista identiteettiä sosiokulttuurisesta perspektiivistä ja kyseenalaistavat tavan, jolla toiminnallista identiteettiä on käsitelty toimintaterapian kirjallisuudessa ja teorioissa. Heidän keskeinen väitteensä on, että toiminnallista identiteettiä on hahmoteltu hyvin yksilökeskeisistä näkökulmista. He käyvät tekstissään läpi sitä, kuinka itse (self) on on toiminnallisen identiteetin käsitteen keskeinen tulokulma, ja kuinka yksilöllä nähdään olevan kontrolli identiteettinsä muotoutumiseen. Phelan ja Kinsella myös esittävät, että tahto on käsitteenä saanut niin paljon painoarvoa suhteessa toiminnalliseen identiteettiin, että yksilön tietoisilla valinnoilla ja ratkaisuilla nähdään olevan keskeinen merkitys sen suhteen, millaiseksi identiteetti rakentuu. Phelanin ja Kinsellan mukaan ympäristön roolia toiminnallisen identi-

teetin muotoutumiseen tarkastellaan tyypillisesti lähinnä siitä näkökulmasta, kuinka positiivinen identiteetti muotoutuu ympäristöstä saadun hyväksynnän kautta. Näin ollen ympäristön rooli ihmisen identiteettiä ja valintoja vahvasti rakentavana ja muovaavana elementtiä on vaarassa jäädä vähätellyksi. Ympäristö todella on tämän opinnäytetyön aineiston valossa keskeinen tekijä suhteessa siihen, minkälaisia toiminnallisia valintoja ihminen tekee. Samoin myönteisen toiminnallisen identiteetin tasapainoisuutta ei välttämättä suinkaan kuvaa vain ympäristöstä saatu tai haettu hyväksyntä. Esimerkiksi juuri ei-binäärisesti identifioituvan ihmisen hyvinvointia ja itsenäisyyttä voi kuvata ennemminkin se, että tunnistaa ja harjoittaa toivomaansa ja oikeaksi kokemaansa toiminnallista elämäntapaa *siitä huolimatta*, että ympäristö saattaa hankaloittaa, vastustaa tai jopa tuomita tämän elämäntavan.

8. Mitä asioita toimintaterapeutin tulee huomioida ei-binäärisen asiakkaan kohtaamisessa?

Tässä luvussa käyn tiiviisti läpi niitä aineistossa mainittuja tilanteita, joita haastateltavat ovat kokeneet ollessaan terveydenhuollon asiakkaina. Näistä kohtaamisista olen nostan esiin esimerkkejä ja sitten pohtinut, miten toimintaterapeutit voivat suhtautua vastaaviin tilanteisiin ja aiheisiin omassa työssään. Olen nostanut esiin nimeomaan sellaisia kohtaamisia, jotka ovat jääneet haastateltavien mieleen epäkunnioittavina tai heidän identiteettiään kyseenalaistavina. (Kirjallisuuden perusteella tehty laajempi katsaus hyvän kohtaamisen käytänteisiin löytyy luvusta 5, tässä luvussa esitellään vain aineistossa ilmenneet aiheet.)

Molemmat haastateltavat kertovat kohtaavansa väärinsukupuoliittamista terveydenhuollossa. Sukupuolesta myös kysellään tai se nostetaan keskusteluun silloin, kun hoito tai hoitoon hakeutumisen syy ei ole liittynyt suoranaisesti sukupuoleen. Sen perusteella, että H1:n ulkomuoto on miestyypillinen, mutta sosiaaliturvatunnus on naisen, häneltä on kysely ja hänelle on huomautettu oletetusta keskeneräisestä sukupuolenkorjausprosessista. H1 on tällöin korjannut, että prosessi ei ole kesken. Kyseltäessä sukupuolesta tai mahdollisista genitaalikirurgisista operaatioista silloin, kun hoitoon hakeutumisen syy ei ole näihin asioihin liittynyt, on H1 vastannut hoitohenkilökunnalle suoraan, että asia ei kuulu heille.

Komentointi ”keskeneräisestä korjausprosessista” kielii siitä, että myös ne ammattiaiset, jotka ovat tietoisia transsukupuolisuudesta ilmiönä, saattavat silti hahmottaa transsukupuolisuuden hyvin vahvasti binäärisen sukupuolijaottelun sisäisenä ilmiönä. Tämä tarkoittaa siis sitä, että he mieltävät edelleen vain naisen ja miehen ainoina sukupuoli-

vaihtoehtoina ja korjaushoitoon hakeutuvien ihmisten liikkuvan näiden kahden kategorian välillä. Tästä johtuen he tulkitsevat sekä nais- että miestyypillisiä ominaisuuksia omaavan asiakkaansa hoidon olevan kesken, ikään kuin asiakas olisi vielä matkalla naisen tai miehen sukupuoleen. Tällaiset oletukset hoidon vaiheesta ovat siis asiattomia ja voivat loukata asiakasta. Ilmeistä on, että ne eivät ainakaan edesauta luottamuksellisen terapiasuhteen rakentamista.

Terveystieteiden asiakas ei välttämättä aina itse tiedä, mitä tietoja hänen kanssaan asioiva ammattilainen näkee tietokoneelta ja asiakirjoista – esimerkiksi juuri sosiaaliturvatunnus ja hoitohistoria – ja joutuu tällöin arvailemaan, mitä mahdollisia oletuksia ammattilainen tekee, tai mistä jo tehdyt oletukset kumpuavat. Sukupuolesta ei siis voi tehdä päätelmiä ulkonäön tai sosiaaliturvatunnuksen perusteella, eikä ammattilaisen yleinen kiinnostus ole syy lähteä sukupuolta tai hoitohistoriaa tiedustelemaan.

H2 kertoo, että ei useinkaan korjaa terveydenhuollon ammattilaisten tekemiä oletuksia omasta sukupuolestaan jo yksinkertaisesti siitä syystä, että ei halua toimia jatkuvasti valistajana ja tiedottajana sukupuolen moninaisuudesta terveydenhuollon ammattilaisille. H2 on toisaalta kohdannut myös tilanteen, jossa on kertonut sukupuolettomuudestaan lääkärille siksi, että lääkäri viittasi häneen toistuvasti naisena. Kerrottuaan lääkärille, mikä hänen sukupuolensa on, lääkäri kuitenkin jatkoi asiakkaan ”naiseuteen” viittamista perustellen tätä muun muassa sillä, että asiakkaan oireet ovat hyvin tyyppillisiä naisille. Tässä tapauksessa hoitotaho siis sivuutti täysin asiakkaan oman ilmoituksen omasta identifioitumisestaan sekä ilmeisen harmistuksen siitä, että häneen viitataan jatkuvasti naisena.

Ammattimaista käytöstä ei ole se, että kohdatessaan työssä ilmiön, joka ei ole entuudestaan tuttu, ammattilainen pyrkii sivuuttamaan asian. Toimintaterapeutin ei suinkaan tarvitse teeskennellä olevansa moninaisuuden asiantuntija, jos näin ei ole. Tietämättömyys aiheesta ei ole kuitenkaan syy ohittaa sitä kokonaan tai, kuten H2:n tapauksessa, pyrkiä jyräämään asiakkaan kokemusta oman auktoriteettinsa nojalla. Tätä ilmiötä, jossa ihminen kertoo itselleen merkityksellisestä, identiteettiään koskevasta asiasta ja kuulija sivuuttaa sen, kutsutaan kaapittamiseksi (Jämsä 2008: 107). Toimintaterapeutti voi rehellisesti kertoa asiakkaalle, jos ei itse ole tietoinen esiin nousseesta aiheesta ja pahoitella tietämättömyyttään. Toimintaterapeutti voi pyytää kohteliaasti asiakasta kertomaan halutessaan enemmän ja ennen kaikkea suhtautua asiakkaan kertomaan totena ja kunnioituksella.

Yleisesti ottaen toimintaterapeutin on siis hyvä muistaa asiakastyössään (esimerkiksi juuri OPHI-II:ta käytettäessä, jossa sukupuolesta kysyminen voikin olla aivan

asiallista), että sukupuoli-identiteetti ei-binäärinen asiakas on saattanut kohdata erilaisia asi-
aankuulumattomia kysymyksiä ja kommentteja sukupuolestaan. Sukupuolivähemmis-
töihin kuuluvat joutuvat myös tekemään useammin erilaisia selontekoja ja korjaamaan
cis-sukupuolisuusoletuksia. Toimintaterapeutin on siis hyvä olla valmistautunut peruste-
lemaan asiakkaalleen, miksi on kiinnostunut sukupuolesta, miksi kokee siitä keskuste-
lemisen aiheelliseksi ja mikä on sukupuolen mahdollinen suhde kuntoutukseen.

Kiteyttäen hyvän kohtaamisen käytännöistä voisi todeta, että ottamalla moninaisuus
omaa työskentelyä ohjaavaksi oletukseksi pääsee jo pitkälle. Tämä tarkoittaa siis sitä,
että asiakkaan ei automaattisesti oleteta aina olevan cis-sukupuolinen ja heteroseksu-
aalinen. Käytännössä tämä liittyy hyvin pitkälti niihin kielellisiin ja sanallisiin valintoihin,
joita toimintaterapeutti tekee asiakastyössään. Kuten jo olen tuonut esiin, asiakkaalta
voi kysyä hänen identifioitumisestaan, jos hän ei itse ole tuonut sitä selkeästi esille. Sa-
moin toimintaterapeutti voi puhua asiakkaan puolisoista tai kumppanista sen sijaan, että
puhuu naisoletettujen kohdalla miesystävistä (ja toisin päin), jos varmaa tietoa asiak-
kaan seksuaalisesta suuntautumisesta ei ole. Muutoin vastuu mahdollisesta toimintate-
rapeutin oletuksen korjaamisesta ikään kuin siirtyy asiakkaalle. Toimiessaan moninai-
suus huomioiden toimintaterapeutin ei siis lähtökohtaisesti edes ole olennaista tietää,
mitä sukupuolta asiakas on, koska huomioivan ja kohteliaan vuorovaikutuksen periaat-
teet ovat samat asiakkaasta riippumatta.

9. Pohdinta ja jatkotutkimussuosituks

Sukupuoli-identiteetin suhde toiminnalliseen identiteettiin jo kahden haastateltavan ko-
koisessa aineistossa näyttäytyy erilaisena haastateltavasta riippuen. Laajaa yleistystä
siitä, mikä sukupuolen ja identifioitumisen vaikutus on toiminnalliseen identiteettiin, ei
siis voida tehdä. Sukupuolella näyttää kuitenkin ehdottomasti olevan vaikutusta siihen,
miten ja millaiseksi toiminnallinen identiteetti muotoutuu, minkälaisia toiminnallisia roo-
leja, arvoja ja mielenkiinnonkohteita haastateltavilla on, sekä minkälaiseksi arjen toi-
minnallinen struktuuri on rakentunut. Tutkimus olisi myös voinut osoittaa, että sukupuole-
lla ja sukupuoli-identiteetillä ei ole mitään haastattelussa esiin nousevaa vaikutusta
toiminnalliseen identiteettiin. Yhtenä tuloksena voidaan siis jo itsessään pitää sitä, että
vaikutus on havaittavissa. Toisaalta esimerkiksi pääasiallisen tuotteliaan roolin (työ)
valintaan kumpikaan haastateltu ei kertonut sukupuoli-identiteetin vaikuttaneen. Selvää
tämän aineiston perusteella kuitenkin on, että sukupuoli-identiteetti on tekijä, joka toi-
mintaterapeutin tulee huomioida, jos halutaan selvittää asiakkaan käsitystä itsestään

toimijana. Näin ollen sukupuoli-identiteetistä ja sen merkityksestä arkeen on myös hyvä keskustella erikseen.

Tämän opinnäytetyön perusteella toiminnallisen identiteetin käsite itsessään on käytävissä sellaisenaan myös sukupuoleltaan ei-binääristen asiakkaiden kanssa siinä mielessä, että käsite sisänsä ei estä toimintaterapeuttia huomioimasta sukupuolen moninaisuutta. OPHI-II arviointimenetelmä sen sijaan ei välttämättä tuo esiin asiakkaan sukupuolikokemusta ja sen linkittymistä toiminnalliseen identiteettiin, jos haastattelumaanaalia käytetään sellaisenaan, eikä toimintaterapeutti oivalla kysyä sukupuoli-identiteetin vaikutuksesta erikseen. Toisin sanoen toiminnallisen identiteetin käsite on siis hyödynnettävissä toimintaterapiassa hyvin silloinkin, kun asiakas ei ole sukupuoleltaan binäärinen. Tällä hetkellä saatavilla oleva alamme kirjallisuus, joissa toiminnallisen identiteetin käsitettä tarkastellaan, ei kuitenkaan vielä tarjoa keinoja kohdata moninaisuutta, sillä sukupuolta ihmisen toiminnallisen identiteetin osana ei ole juurikaan käsitelty. Näin ollen toiminnallinen identiteetti toimintaterapeutin harkintaa ohjaavana käsitteenä jättää suuren vastuun yksittäiselle terapeutille.

Haluan vielä työni lopuksi muistuttaa lukijaa siitä, että opinnäytetyöni tarkoituksena ei ole saada sukupuolta näyttämään sukupuolivähemmistöön kuuluvia ihmisiä enemmän määrittävänä tekijänä, kuin mitä se on cis-sukupuolisille ihmisille. Joillekin oman sukupuoli-identiteetin määrittely voi olla erittäin tärkeää, joillekin taas ei välttämättä ollenkaan olennaista. Työtäni on kuitenkin ohjannut havainnot siitä, että sukupuoliristiriitaa kokevat tai ei-binäärisesti identifioituvat ihmiset ovat saattaneet joutua pohtimaan sukupuolen merkitystä omalle identiteetilleen keskimääräistä enemmän ja ehkä joutuneet tekemään elämässään erilaisia selontekoja itsestään ja toiminnallisista valinnoistaan muille.

Jatkotutkimussuosituksia tämän opinnäytetyön tekemisen ja raportin kirjoittamisprosessin aikana nousi monia, etenkin loppua kohden. Erityisen mielenkiintoinen asetelma olisi käyttää OPHI-II haastattelua sellaisenaan ei-binääristen haastateltavien kanssa, sitten lisätä sukupuolikokemukseen liittyvät kysymykset, toteuttaa haastattelu toisen ei-binäärisesti identifioituvien ryhmän kanssa ja sitten vertailla tuloksia. Näin saataisiin tarkempaa tietoa siitä, kertoisivatko sukupuoleltaan ei-binääriset itse ja oma-aloitteisesti sukupuolensa vaikutuksesta ja merkityksestä arkeensa ja toimintakykynsä, vai täytyykö kysymykset sukupuolesta todella lisätä kohdennetusti. Olisi myös kiinnostavaa lisätä sukupuoleen liittyvät kysymykset OPHI-II haastattelurunkoon ja totetuttaa haastattelu cis-sukupuolisten ihmisten kanssa. Tämä tuottaisi tietoa muun muassa siitä, pohtivatko cis-sukupuoliset ihmiset sukupuolensa merkitystä elämäänsä ja toimintaansa tietoisesti. Myös eletyn kehon käsite on äärimmäisen mielenkiintoinen ja relevantti

etenkin juuri ei-binääristen asiakkaiden kohdalla ja sen vaikutuksesta yksilön suorituskykyyn ja toiminnalliseen identiteettiin olisi valaisevaa saada lisää tietoa. Samoin tässä opinnäytetyössä esiin tullut ilmiö, eli koettu vastuu omasta viiteryhmästä, on erittäin puhutteleva aihe, jota olisi tärkeää tutkia enemmän. Mielenkiintoista olisi esimerkiksi selvittää, tuntevatko ei-binääriset ihmiset enemmän vastuuta siitä sukupuolesta, johon identifioituvat, kuin cis-sukupuoliset. Ainakin tämän opinnäytetyön kohdalla tällä koetulla vastuulla näyttää olevan vaikutusta haastateltujen arkeen.

Yleisempi yhteinen teema opinnäytetyössäni on asiakkaan yksilöllisyyden huomioiminen. Asiakaslähtöinen työote on taito, josta toimintaterapian kentällä tunnetaan ylpeyttä, ja syystäkin. Olemme identifioituneet ammattilaisiksi, jotka kykenevät näkemään asiakkaansa tietyn diagnoosin tai vamman ohi, kokonaisuutena. Aito asiakaslähtöisyys vaatii kuitenkin sen, että olemme ammattiryhmänä valmiita tarkastelemaan omia olettamuksiamme ja käsityksiämme kriittisesti. Tämä ei koske vain yksittäisiä toimintaterapeutteja, vaan alaamme yleisemmin: kuinka käsittelemme sensitiivisyyttä ja onnistuneen kohtaamisen taitoja koulutuksessamme sekä alamme kirjallisuudessa. Toivoisinkin, että tulevaisuudessa moninaisuuden huomioiminen olisi toimintaterapian käytänteisiin niin kietoutunutta ja arkipäiväistä, että aiheesta ei olisi olennaista tuottaa erillisiä opinnäytetöitä.

Opinnäytetyöni yleisemmät teemat ovat myös varsin yhteiskunnallisia. Mikä on yksilön toiminnan ja yhteiskunnallisten rakenteiden luomien mahdollisuuksien suhde? Miten pitkälle terveydenhuollon rakenteet, olosuhteet ja tottumukset määrittävät yksilön toimijuutta? Mitkä tekijät nykyisissä terveydenhuollon käytänteissä estävät ja mitkä puolestaan edistävät yksilön mahdollisuuksia saavuttaa kuntoutuksen avulla toivomansa päämäärät? Toimintaterapiaan on mielestäni sisäänrakennettu mahdollisuudet purkaa tätä yksilö-rakenteet-vastakkainasettelua juuri siitä syystä, että laadukkaaseen toimintaterapiaan kuuluu lähtökohtaisesti asiakkaan huomioiminen yksilönä sekä asiakkaan kanssa yhdessä asetettuja tavoitteita kohti kulkeminen.

Lähteet

Aaltonen, Milla – Mustakallio, Sinikka – Karvinen, Marita – Huuska, Maarit – Tanhua, Inkeri. 2015. Tietopaketti sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015:22.

Abreu, B.C. 2011. Accentuate the positive: Reflections on empathic interpersonal interactions. Eleanor Clarke Slagle Lecture 2011. *The American Journal of Occupational Therapy* 65 (6). 623-634.

Alanko, Katarina. 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Suomentanut Olavi Kaljunen. *Nuorisotutkimusseuran Verkkojulkaisuja* 72.

Alasuutari, Pertti. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.

Augoustinos, Martha 2017. Discourse analysis. Teoksessa Gough, Brendan (toim.): *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology*. London: Palgrave, 205-223.

Biernat, Monica – Devidio, John. F. 2000. Stigma and Stereotypes. Teoksessa Heatterton, Todd F. – Kleck, Robert E – Hebl, Michelle R. – Hull, Jay G. (toim.): *The Social psychology of Stigma*. New York: The Guilford Press, 88–125.

Butler, Judith. 2006. Hankala sukupuoli – feminismi ja identiteetin kumous. Suomentanut Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus.

Burr, Vivien – Dick, Berry. 2017. Social constructionism. Teoksessa Brendan Gough (toim.): *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology*. London: Palgrave, 59-80.

Brinkman, Britney F. – Rabenstein, Kelly L. – Rosén, Lee A. – Zimmerman, Toni S.. 2014. Children's Gender Identity Development: The Dynamic Negotiation Process Between Conformity and Authenticity. *Youth & Society*. 46 (6). 835–852.

Carstensen, Tove – Bonsaksen, Tore. 2016. Differences and similarities in therapeutic mode use between occupational therapists and occupational therapy students in Norway. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy* 24(6). 448-454.

Christiansen C. H. 1999. Defining Lives: Occupation as Identity: An Essay on Competence, Coherence and the Creation of Meaning. *The American Journal of Occupational Therapy* 53 (6). 547 – 558.

Cohen-Kettenis, Peggy T. – Kreukels, Baudewijntje P.C. – Steensma, Thomas D. – de Vries, Annelou L.C.. 2013. Gender identity development in adolescence. *Hormones and Behavior* 64 (2). 288–297.

Dovidio, John F. – Major, Brenda – Crocker, Jennifer. 2000. Stigma: Introduction and Overview. Teoksessa *The Social psychology of Stigma* toim. Todd F. Heatherton, Robert E. Kleck, Michelle R. Hebl sekä Jay G. Hull. New York: The Guilford Press, 1–28.

Fadjukoff, Päivi. 2015. Identiteetti persoonallisuutta kokoavana rakenteena. Teoksessa Metsäpelto, Riitta-Leena – Feldt, Taru (toim.): Meitä on moneksi. Jyväskylä: PS-Kustannus, 147–159.

Gergen, Kenneth. 1997. Sosiaalisen konstruktionismin liike modernissa psykologiassa. *Psykologia* 97 (6), 12–69.

Girshick, Lori B. – Green, Jamison. 2009. *Transgender Voices: Beyond Women and Men*. Lebanon: University Press of New England.

Hautala, Tiina – Hämäläinen, Tuula – Mäkelä, Leila – Rusi-Pyykönen, Mari. 2013. *Toiminnan voimaa*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Harra, Toini. 2014. *Terapeuttinen yhteistoiminta: asiakkaan osallistumisen mahdollistaminen toimintaterapiassa*. Rovaniemi: Lapin Yliopisto.

Heinämaa, Sara. 1996. *Ele, tyyli ja sukupuoli – Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiin-fenomenologia ja sen merkitys sukupuoliyksymykselle*. Tampere: Gaudeamus.

Hentilä, Jorma – Nissinen, Jussi – Stålström, Olli – Tuovinen, Liisa. 2011. *Saanko olla totta?: Sukupuolisen moninaisuuden kohtaaminen*. Helsinki: Gaudeamus.

Helkama, Klaus – Myllyniemi, Rauni – Liebkind, Karmela. 2010. *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Hirsjärvi, Sirkka – Remes, Pirkko – Sajavaara, Paula. 1997. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.

Hirsjärvi, Sirkka – Hurme, Helena. 2010. *Teemahaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.

Holmes, Mary. 2011. *Gendered Identities*. Teoksessa Elliot, Anthony (toim.): *Routhledge Handbook of Identity Studies*. New York: Routhledge, 186-202.

HUS. 2019. <<http://www.hus.fi/sairaanhoito/sairaalat/meilahden-psykiatriset-poliklinikat/Sivut/Sukupuoli-identiteetin-tutkimuspoliklinikka.aspx>> Luettu: 14.12.2018.

Huuska, Maarit. 2011. Sukupuolen monimuotoisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa Tuovinen, Liisa – Stålström, Olli – Nissinen, Jussi – Hentilä, Jorma (toim.): *Saanko olla totta?* Helsinki: Gaudeamus, 222–259.

Hästbacka, Noora – Sirén, Inka. 2017. *Ehkä ne on senkin takia hiljaa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto. http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/sateenkaarinuoret_raportti_verkko.pdf Luettu: 3.9.2018.

ICD-10 Tautiluokitus. 2013. World Health Organization. Suomentanut Terveiden ja Hyvinvoinnin laitos. Verkojulkaisu.

Ihmisoikeusliitto. 2017. Suomi menee alta riman vastauksessaan YK:n ihmisoikeusneuvostolle – hallituksen puheet ja teot ristiriidassa. <<https://ihmisoikeusliitto.fi/suomi-menee-alta-riman-vastauksessaan-ykn-ihmisoikeusneuvostolle/>> Luettu: 10.10.2018.

Intersex Society of North America. 2018. Intersex conditions. <<http://www.isna.org/faq/conditions>> Luettu: 7.5.2018.

Itsemääräämisoikeus sukupuoliin kuuluu kaikille. 2018. Itsemääräämisoikeus. <<http://www.translaki.fi/translaki/itsemaaraamisoikeus/>> Luettu 2.6.2018.

Irni, Sari – Wickman, Jan. 2013. Sukupuoli ja seksuaalivähemmistöt, vanheneminen ja palveluntarpeet. Helsinki: Trinket.

Julkunen, Raija. 2010. Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Tampere: Vastapaino.

Jämsä, Juha. 2008. Ammatillisia työkaluja moninaisuuden kohtaamiseen. Teoksessa Jämsä, Juha (toim.): Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Juva: Bookwell Oy.

Karvinen, Marita. 2017. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus - sateenkaarinuoren tukeminen. <http://www.yths.fi/filebank/4289-9_5_2017_Seta.pdf> Luettu: 6.2.2018.

Kielhofner, Gary. 2002. A Model of Human Occupation: Theory and Application. 4. painos. Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.

Kielhofner, Gary. 1999. Occupational Performance History Interview. Toimintahistoriaa ja toimintakykyä arvioiva haastattelu. Suom. Riitta Helin-Fay, Anna-Maija Hiltunen, Marja Vesaoja. Helsinki: Psykologien Kustannus Oy.

Kuusela, Pekka 2000. Sosiaalisen konstruktionismin liike sosiaalitieteissä. Teoksessa Kuusela, Pekka – Saastamoinen, Mikko (toim.): Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma. Kuopio: Kuopion yliopiston lisäselvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21, 2-44.

Lahelma, Eero. 2003. Medikalisaation juurilta nykypäivään. Duodecim 119 (8). 1863–1868.

Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta. 2002. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020563>>. Luettu 10.11.2018.

Opetushallitus. 2018. Sukupuolitietoinen ohjaus ja opetus - mitä se on? <https://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/ohjeita_koulutuksen_jarjestamiseen/toiminnallinen_tasa_arvosuunnittelu_oppilaitoksissa/sukupuolitietoinen_opetus> Luettu 15.10.2018

Shanon, Phelan – Kinsella, Elizabeth Anne. 2009. Occupational identity: Engaging socio-cultural perspectives. Journal of Occupational Science, 16 (2). 85-91.

- Preves, Sharon E. 2003. *Intersex and Identity - The Contested Self*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Rolin, Kristina. 2002. Sukupuoli sosiaalisena käytäntönä. Teoksessa Pihlström, Sami – Rolin, Kristina – Ruokonen, Floora (toim.): *Käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino. Sivut: 86–87.
- Ronkainen, Suvi. 1999. *Ajan ja paikan merkitsemät - subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rossi, Leena-Maija. 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin. Teoksessa Saaremaa, Tuija – Rossi, Leena-Maija – Juvonen, Tuula (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*. Helsinki: Vastapaino, 24–27.
- Ryynänen, Olli-Pekka – Myllykangas, Markku. 2000. *Terveystieteiden etiikka - arvot monimutkaistuneessa maailmassa*. Juva: Bookwell Oy.
- Saaranen-Kauppinen, A. – Puusniekka, A. 2006. *KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkajulkaisu]*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>> Luettu: 3.1.2019
- Seta 2018. Sateenkaarisanasto. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> Luettu 2.1.2019.
- Setan Transtukipiste. 2018. Intersukupuolisuus. Saatavissa: <http://transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/> Luettu 2.6.2018.
- Sillanaukee, Päivi. 2018. Sukupuolen variaatioiden hoidolle tehdään yhtenäiset suositukset. https://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/sukupuolivariaatioiden-hoidolle-tehdään-yhtenäiset-linjaukset Luettu 23.10.2018.
- Sipiliä, Petri. 1998. *Sukupuolitettu ihminen - Kokonainen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Taavetti, Riikka. 2015. *Olis siistii jos ei tarttis määritellä...: Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus*. Helsinki: Nuorisotutkimusseuran Verkkajulkaisu 81.
- Tasa-arvovaltuutettu. 2018. <<https://www.tasa-arvo.fi/-/tasa-arvovaltuutettu-lapsiasia-valtuutettu-ja-yhdenvertaisuusvaltuutettu-translaki-uudistettava-vastaamaan-perus-ja-ihmisoikeuksi>> Luettu 24.11.2018.
- Tieteen Termipankki. 2017. Normatiivisuus. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:-normatiivisuus> Luettu: 1.7.2018.
- Toriseva, Roosa. 2017. Intersukupuolisuus suomalaisten lääkäreiden käytännössä ja puheessa. *Sukupuolentutkimus - Genusforskning* 30 (1), 15–29.
- Tuovinen, Liisa – Stålström, Olli – Nissinen, Jussi – Hentilä, Jorma (toim.): 2011. *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Vaittinen, Jenni. 2009. Toiminnallinen identiteetti - Käsiteanalyysi Walkerin ja Avantin mukaan. Pro Gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.

Vanhalakka-Ruoho, Marjatta. 2015. Toimijuus ja suunnanotto elämässä. Teoksessa Kauppila, Päivi Annika – Silvonen, Jussi – Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.): Toimijuus, ohjaus ja elämänkulku. Itä-Suomen Yliopiston julkaisuja. Helsinki: Kopio Niini Oy.

Väestöliitto. 2017. Väestöliitto kannattaa translain uudistamista <<http://www.vaestoliitto.fi/?x27375=6995656>>. Luettu 20.11.2018.

Weiste, Elina. 2017. Relational interaction in occupational therapy: Conversation analysis of positive feedback. Scandinavian Journal of Occupational Therapy 1. 44-51.

Tiedote Haastateltavien etsimiseksi

ETSITÄÄN HAASTATELTAVAKSI SUKUPUOLELTAAN EI-BINÄÄRISIÄ IHMISIÄ

Hei!

Opiskelen toimintaterapian koulutusohjelmassa Metropolia Ammattikorkeakoulussa ja etsin opinnäytetyöhöni yli 24-vuotiaita haastateltavia, jotka ovat sukupuoli-identiteetiltään jotakin muuta, kuin cis-sukupuolisia.

Opinnäytetyöni tavoitteena on vahvistaa toimintaterapeuttien edellytyksiä kohdata kaikki asiakkaansa ymmärryksellä ja tarjota laadukasta kuntoutusta riippumatta asiakkaan sukupuolesta. Koen tärkeäksi, että opinnäytetyöni ei pohjaudu vain teoriaan, vaan ääneen pääsevät ei-binääriset ihmiset itse.

Opinnäytetyöni aiheena on ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin ja toiminnallisen identiteetin suhde. Toiminnallisella identiteetillä tarkoitetaan yksilön omaa käsitystä toimintakyvystään, toiminnallisista rooleistaan sekä toiminnallisista tavoitteistaan. Käsitteen keskeisyydestä huolimatta sitä ei ole juuri lainkaan tarkasteltu sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta toimintaterapian viitekehyksessä. Tätä puutetta pyrin opinnäytetyölläni paikkaamaan.

Haastateltavilta toivon halua ja kykyä pohtia omaa minuuttiaan ja sukupuolikokemustaan. Tavoitteena on selvittää, minkälaisina haastateltavien identiteetti ja toimintakyky heille itselleen hahmottuu.

Haastattelu voidaan toteuttaa haastateltavan ehdottamassa paikassa tai Metropolia Ammattikorkeakoulun tiloissa. Haastatteluun ei osallistu muita kuin haastateltava ja haastattelija. Haastattelu nauhoitetaan käsittelyä varten ja nauha tuhotaan opinnäytetyön julkaisun jälkeen. Haastateltavia ei voi tunnistaa opinnäytetyöstä. Haastattelun ajankohta on sovittavissa.

Voit ilmoittautua haastatteluun tai kysyä minulta mitä tahansa haastatteluun liittyvää sähköpostitse osoitteesta lahja.Luttinen@gmail.com. Toivon yhteydenottoasi 5.12.2018 mennessä.

Ystävällisin terveisin

Lahja Luttinen

Suostumus haastatteluun

Suostumus haastatteluun

Olen suostunut haastatteluun, joka on osa Metropolia Ammattikorkeakoulussa opiskelevan Lahja Luttinen opinnäytetyötä. Opinnäytetyö toteutetaan osana toimintaterapian koulutusohjelmaa ja se käsittelee sukupuoli-identiteetin ja toiminnallisen identiteetin suhdetta. Olen saanut tietoa opinnäytetyöstä ja sen tavoitteista (liitteenä tiedote haastateltavien etsimiseksi).

Haastattelua ja opinnäytetyötä koskien minulle on luvattu seuraavat asiat:

1. Haastattelussa esittämäni asiat raportoidaan niin, että minua tai haastattelussa mainitsemiani muita yksittäisiä henkilöitä ei voi tunnistaa.
2. Haastattelu nauhoitetaan. Sen jälkeen haastattelu litteroidaan tekstitiedostoksi ja siinä yhteydessä sekä minun että haastattelussa esille tulevien muiden henkilöiden ja paikkakuntien nimet muutetaan peitenimiksi.
3. Haastattelun ääninauha hävitetään tutkimuksen valmistuttua. Ääninauhaa ei missään vaiheessa kuule muut henkilöt kuin haastattelija. Haastattelija sitoutuu omalta osaan myös kaikin muin tavoin säilyttämään haastateltavan täyden anonyymiyden.
4. Minulla on oikeus olla vastaamatta kysymyksiin tai keskeyttää haastattelu omalta osaltani niin halutessani.

Allekirjoittamalla tämän sopimuksen sitoudun siihen, että haastatteluani hyödynnetään aineistona Lahja Luttisen opinnäytetyössä, mutta ei missään muissa yhteyksissä. Sopimus jää kahtena samanlaisena kappaleena haastateltavalle sekä haastattelijalle.

Paikkakunta ja päiväys

osallistujan allekirjoitus

haastattelijan allekirjoitus